

Nakladnik

Pravni fakultet u Zagrebu

Za nakladnika

Prof. dr. Jakša Barbić

Urednik

Prof. dr. Željko Pavić

Prevoditelj latinskih tekstova

Nevcn Jovanović

Lektorica

Branka Römer, prof.

Tisak

Sveučilišna tiskara d.o.o., Zagreb

ISBN 953-96673-4-8 (cjelina)

PRAVNI FAKULTET U ZAGREBU

I.

Prilozi za povijest Fakulteta

Sv. 1.

Zagreb
Pravni fakultet
1996.

RAZVOJ PRAVNE IZOBRAZBE I PRAVNE ZNANOSTI U HRVATSKOJ DO 1776. GODINE I PRAVNI FAKULTET U ZAGREBU OD OSNIVANJA 1776. DO 1918. GODINE¹

I. RAZVOJ PRAVNE IZOBRAZBE I PRAVNE ZNANOSTI U HRVATSKOJ DO OSNIVANJA PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU 1776. GODINE

I.1. TRADICIJA PRAVNE IZOBRAZBE I PRAVNE ZNANOSTI U HRVATA U SREDNJEM VIJEKU

Tradicija pravne znanosti i izobrazbe prisutna je u Hrvatima od srednjeg vijeka. Već će izrada naših gradskih statuta uključiti znalce prava školovane na inozemnim sveučilištima, a blizina talijanskih pravnih škola i urojenost srednjovjekovne hrvatske kulture u europsku urodit će prisutnošću hrvatskih studenata pa i profesora na najznačajnijim europskim pravnim učilištima gotovo od samoga njihova osnutka. Tako je Pavao Dalmatinac bio profesor prava na najstarijem sveučilištu u Bologni već u prvoj polovici XIII. stoljeća² (nedugo nakon njegovog osnivanja polovicom XII. stoljeća), dok su prvi hrvatski studenti prava u Padovi zabilježeni u drugoj polovici XIII. stoljeća³. Na Pariškom sveučilištu, drugom najstarijem sveučilištu, od XIV. i XV. stoljeća postoji malobrojna kolonija hrvatskih studenata od kojih dio studira i pravo⁴, a hrvatski studenti prava od srednjeg su vijeka prisutni i na sveučilištima u Rimu, Pragu, Beču, Trnavi i drugdje⁵.

¹ Pri citiranju arhivske građe u radu upotrijebljene su sljedeće kratice: Arhiv Hrvatskog školskog muzeja, Zagreb - AHŠM; Hrvatski državni arhiv, Zagreb - HDA; fond "Vrhovna uprava škola zagrebačkog školskog distrikta" (u AHŠM) - VUŠZŠD; fond "Kraljevska akademija znanosti. Pravoslavna akademija", serija "Spisi" (u HDA) - SPA; fond "Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu", serija "Opći spisi" (u HDA) - SPFZ. Pojedini kraći dijelovi ovog rada preuzeti su iz članaka D. Čepulo, Povijest i pravo: opća povijest, povijest staleža (1780-1812) i pravno obrazovanje na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 43 (4) 439-460 (1993), i D. Čepulo, Pravo, povijest i društvo: opća povijest prava (1868-1874) na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (1850-1874), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 43 (4) 727-754 (1993).

² F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvatima I, Zagreb, 1993, 162.

³ Prvi naši studenti zabilježeni u Padovi bili su svećenici koji su studirali kanonsko pravo, i to oko 1264. požeški prepošt Vrbaš, a oko 1268. zagrebački prepošt Petar. D. Grmek, Hrvati i Sveučilište u Padovi, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje Ljetopis JAZU), sv. 62, Zagreb, 1957, 347-348; Usp. i F. Šanjek, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb, 1991, 210.

⁴ F. Šanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvatima I, Zagreb, 1988, 170-172.

⁵ U Bologni će Pavao Zondinus, Hrvat rodom iz Bačke, 1554. osnovati "Collegium hungarico-illyricum" u kojem su siromašniji studenti filozofije, teologije i prava mogli ostati sedam godina do postignutog doktorata. Do 1781,

Prvi studenti prava s hrvatskoga tla po povratku u domovinu sa sobom će donijeti pravne knjige i stvarati prve biblioteke⁶. Te će biblioteke, kao prvi sustavniji vid rasadišta pravnoga znanja i pravne kulture, najčešće biti vezane uz crkve i samostane⁷, a uz njih će se elementi pravnoga znanja po svoj prilici stjecati i u sklopu katedralnih škola⁸. Ti prvi počeci imat će svoj nastavak kroz povećanje broja hrvatskih studenata prava, povećanje broja "pravnih" žarišta u Hrvatskoj, sve veće bogatstvo knjižnog fonda u njima i postupno "ucjepljenje" tako stečenih pravnih znanja u sve razvijeniju pravnu praksu, a pojavit će se i domaća pravna djela⁹. Utjecaji se postupno prenose i na narodni pravni život koji počiva na tradiciji običajnog prava. Time se hrvatska pravna kultura već zarana uobličuje kao sastavni dio europske pravne kulture izrasle na tradiciji sveučilišne pravne izobrazbe. Kao i u drugim sredinama bit će to zasigurno jedna od najvažnijih odrednica u oblikovanju i integraciji cjelokupne hrvatske kulturne i intelektualne tradicije u zapadnoeuropski kulturni krug. Ta baština predstavljat će podlogu i za dalji razvoj hrvatske pravne kulture.

Ipak, za izrastanje javne, a osobito sveučilišne pravne izobrazbe u ranom srednjem vijeku potrebne su razvijene i složene pretpostavke: visoka razina gospodarskog razvoja, a posebice trgovačkog prometa, i potrebe pravne prakse općenito, tradicijska i pravno-kulturna podloga urbane sredine dorasla recepciji rimskoga prava, sveučilišne povlastice koje podjeljuje papa ili car ovisno o različitim i to osobito političkim odrednicama, atraktivnost sredine i profesora za studente itd¹⁰. Nedostatak razvijene hrvatske sredine u navedenom smislu, diskriminatorska mletačka uprava na dalmatinskom području, mali broj hrvatskih studenata kao i blizina najznamenitijih europskih pravnih učilišta u Italiji vjerojatno su bili među razlozima malobrojnosti i kratkotrajnosti prvih pokušaja javne pravne poduke u nas.

kada ga je ukimio Josip II, kroz kolegij je prošlo nekoliko stotina hrvatskih studenata spomenutih disciplina. Usp. V. Klaić, *Preteče Sveučilišta*, u: *Sveučilište kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924*. Spomenica Akademičkog Senata, Zagreb, 1925, I (dalje: *Spomenica 1925*); R. Horvat, *Hrvatsko sveučilište i visoke škole u Zagrebu*, *Alma Mater Croatica*, VI, 1943, 1-5. Čini se da će studenti prava iz Zagreba do XVI. stoljeća ponajviše odlaziti u Padovu, a tada polako prelaze u Bolognu. Usp. D. Grmek, op. cit., 361.

⁶ Žive veze upravo zagrebačkog kaptola i padovanskog sveučilišta posvjedočuju već i zagrebački kanonici Blaž Moravčanin i Martin od Građene - od kojih je prvi 1467. promoviran za doktora kanonskog prava - koji po povratku sa studija prava sa sobom donose tri rukopisna sveska bilješki predavanja i tumačenja padovanskih profesora kanonskog prava iz razdoblja 1463-1467. V. D. Grmek, op. cit., 354.

⁷ Najznačajnije knjižnice su Katedralna knjižnica u Zagrebu (Metropolitana) utemeljena poč. XIV. st. te Dominikanska knjižnica u Dubrovniku utemeljena u XIII. st. V. F. Šanjek, op. cit., 408, 409, 412-413; F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991, 176, 228 te 162, 228, 230-231.

⁸ Na zagrebačkoj katedralnoj školi osnovanoj u XIII. st. kanonik lektor je kao dodatni predmet za sposobnije pojedince izvodio i satove "logike" na kojima je tumačio najpoznatije autore. Pri tome su kao priručnici za crkveno pravo služili Gracijanov dekret i Dekretali Grgura IX dok je za civilno pravo najvažnija bila Justinijanova kodifikacija. I. Tkalić, *O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinala*, Rad 93, 1888, 82; v. i. J. Šidak, *Opći pogled na tristogodišnji razvoj visokoškolske nastave u Zagrebu*, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (dalje: *Spomenica 1969*), 22, bilj. 4. Usp. i F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993, 559-561.

⁹ Tako bolognski đak Ivan arhidakon gorički 1334. sastavlja Statut zagrebačkog kaptola, I. Pergošić 1574. prevodi Verbozicijev Tripartit, N. Gučetić 1591. piše "Dello Stato delle Republiche", a I. Lucić 1673. priređuje za tisak trogirske isprave dok se N. Kitičić poč. XVII. st. ističe značnim priručnikom postupnog prava i raspravom o Tripartitu.

¹⁰ Usp. okolnosti pod kojima se pojavljuju prvi pravni fakulteti u Bologni, Parizu, Oxfordu i drugdje, u: J. Verger, *Patterns*, u: H. de Ridder-Symoens (ed.): *A History of the University in Europe*, I, Cambridge 1992. (ponovlj. izdanje 1994), 47-55 i d., te cjelovitu studiju H. Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, I-III, London, 1936. (prvo izdanje: 1895).

Tako se, čini se, prvi pokušaji javne pravne poduke na hrvatskom tlu pojavljuju u Dubrovniku u drugoj polovici XV. stoljeća a da nisu ostavili vidnijeg traga za sobom¹¹. Njima će slijediti javna poduka civilnog i crkvenog prava u Zagrebu koju početkom XVII. stoljeća započinje zagrebački prepošt i bolognski doktor teologije i civilnog prava Baltazar Dvorničić-Napuly (1560-1624)¹², ali ni taj pokušaj neće ostaviti zabilježenih nastavaka. Ipak, to je razdoblje u kojem pravnici u Hrvatskoj više nisu samo izobraženi biskupi ili svećenici, već pripadnici tog zvanja izobraženi na inozemnim sveučilištima koji se dobrim dijelom izdržavaju od naplaćivanja svoga pravnog znanja.

Međutim, pravni studij neće biti uspostavljen ni na najstarijem hrvatskom sveučilištu, dominikanskom "studium generale" u Zadru osnovanom 1396. godine¹³, a ni u Zagrebu nakon što je Leopold I. Privilegijom iz 1669. tamošnjem isusovačkom kolegiju podijelio sveučilišne povlastice. Zahtjeve pretpostavke potrebne za uspostavu i razvoj cjelovite i sustavne pravne izobrazbe i drugi ograničavajući uvjeti bili su razlogom da je Isusovačka akademija u Zagrebu ostala na Filozofskom i Teološkom studiju. Ipak, u sklopu Teološkog studija uvedena je 1727. katedra kanonskog i civilnog prava¹⁴, kanonsko pravo predavalo se od 1774. i na pavlinskom učilištu u Lepoglavi¹⁵, a Baltazar Krčelić je polovicom XVIII. stoljeća u Zagrebu privatno podučavao mlade plemiće filozofiju i pravo¹⁶.

Do ozbiljnijih i sustavnijih promjena u pravnoj izobrazbi na našem tlu doći će tek u drugoj polovici XVIII. stoljeća u sklopu modernizacijskih reformi koje u apsolutističkom i prosvjetiteljskom duhu uvodi Marija Terezija.

¹¹ V. Bogišić - K. Jiroček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*, *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium*, vol. 9, Zagrabiae, 1904, XI, bilj. 1.

¹² Z. Herkov kao početak Dvorničićeve pravne poduke navodi godinu 1609, ali bez daljih obrazloženja i poziva na izvore. Usp. Z. Herkov, *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske*, Zagreb, 1985, 175.

¹³ "Studium generale" u Zadru utemeljen je 1396. a imao je samo studije "slobodnih vještina" (filozofski fakultet) i teologije, ali ne i prava. V. T. Vereš, *Dominikansko opće učilište u Zadru (1396-1807)*. Prvo hrvatsko sveučilište, Zagreb, 1996; F. Šanjek, op. cit., 179-180. F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993, 561-564.

¹⁴ F. Šanjek (op. cit., 270) spominje da je za osnivanje spomenute katedre (*decreta et leges*) zaslužan Juraj Plemić, protonotar kraljevstva. J. Šidak (op. cit., 40) bez posebnog obrazloženja, ali u slijedu iznošenja podataka iz djela M. Vanina o povijesti nastave na Isusovačkoj akademiji 1633-1773. iz 1930. spominje da se kanonsko pravo počelo predavati godine 1727. Popis profesora kanonskog prava od 1727. do 1773. v. u: Ž. Pavić, *Prilozi za povijest Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1776-1996*. (umnoženo kao rukopis na Pravnom fakultetu u Zagrebu) Zagreb, 1996, 6.

¹⁵ F. Šanjek, op. cit., 270; F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993, 565.

¹⁶ *Suvremenik* kaže za Krčelića da je u tom poslu bio "veoma marljiv" i vrijedan. Usp. T. Smičiklas, *Životopis Baltazara Adama Krčelića*, u: *Balthasari Adami Kerceselich, Annuae 1748-1767, Monumenta spectantia historiam Slavonum meridionalium*, Vol. XXX, Scriptores, Vol. IV, Zagrabiae, 1901, str. XXII.

1.2. POČETAK VISOKOŠKOLSKE PRAVNE IZOBRAZBE U HRVATSKOJ - POLITIČKO-KAMERALNI STUDIJ U VARAŽDINU I ZAGREBU

Upravne reforme koje Marija Terezija počinje 1755. godine provoditi u trima županijama Banske Hrvatske, a čiji je cilj zamjena staleških organa modernijim upravnim aparatom, već su u početku ukazale na nedostatak odgovarajuće školovanog osoblja. Pravi razmjeri te potrebe osjetiti će se tek prilikom reorganizacije vrhovne uprave u Banskoj Hrvatskoj 1767. godine kada je osnovano i Hrvatsko kraljevsko vijeće sa sjedištem u Varaždinu. Tada se pokazalo i koliko je u Hrvatskoj malobrojan sloj koji je mogao preuzeti odgovarajuće političke i financijske upravljачke funkcije. Stoga će potreba stvaranja nedostajuće kvalificirane upravljачke strukture biti razlogom da je kraljičinim rješenjem već 1769. godine osnovan Političko-kameralni studij (*Studium politico-camerale in regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*)¹⁷.

Osnivanje spomenutog studija povezano je sa sjedištem Kraljevskog vijeća te je ono, kao i Kraljevsko vijeće, smješteno u Varaždin, u to doba najmnogoljudniji grad banske Hrvatske u kojem su povremeno sjedište nalazile i druge središnje hrvatske institucije¹⁸. Osnovni cilj spomenutog studija bio je izobrazba potrebnog činovničkog osoblja jer se dotadašnji pokušaj stipendiranja nadarenih mladića za studij u Beču pokazao nedostatnim rješenjem. Kraljičinim otpisom o osnivanju Političko-kameralnog studija za prvog je nastavnika postavljen Adalbert Barić (1742-1804)¹⁹, i to kako zbog "čvrstoće načela koja se u tom pogledu traže, pronicava suda i moralne čestitosti" tako i stoga što "poznaje hrvatski jezik pa time lakše može svoja nastojanja i studije prilagoditi hrvatskome narodu"²⁰. No, za nastavni jezik ipak je utvrđen njemački. Kao udžbenik je propisana knjiga "po kojoj se predavalo u ovom našem nadvojvodskom gradu Beču"²¹ pa je toj svrsi na varaždinskom studiju poslužila knjiga *Grundsätze der polizey- Handlung- und Finanzwissenschaft* Josepha von Sonnenfelsa. Taj je profesor od 1763. na bečkom Filozofskom fakultetu u okviru etike, a u sklopu "nauke o državi" predavao predmet "Staatsökonomie" koji je na Pravni fakultet premješten tek u razdoblju vladavine Josipa II²². No, unatoč toj jasnoj određenosti udžbenika i jezika, ostala pitanja vezana uz ustrojstvo studija utvrđena su tek u glavnim crtama te su se mnoga pitanja morala rješavati u praksi²³.

¹⁷ O spomenutom studiju v. M. Androić i dr., *Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij 1769-1969*, Zagreb-Varaždin 1972; N. Engelsfeld, *Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u 18. stoljeću*, u: *Odgovornost u udruženom radu*. Zbornik radova, Zagreb, 1981, 273-288; Z. Herkov, op. cit., 167-185. V. Klaić, op. cit., 6-9. Posabno informativan je rad V. Bayera, *Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u XVIII stoljeću (1769-1776)*, u: M. Androić i dr., op. cit., 89-120.

¹⁸ R. Horvat (*Povijest banske palače*, Zagreb, 1916, 4-8) vezuje smještaj Kraljevskog vijeća uz bana Franju Nadaždija koji je - unatoč protestima iz Zagreba - stolovao u Varaždinu gdje je običavao sazivati i Banski stol i Hrvatski sabor te odbijao doći u Zagreb zbog nepogodnih mogućnosti smještaja.

¹⁹ O A. Bariću v. V. Bayer, op. cit., 105-109, i Z. Herkov, op. cit., 176-186.

²⁰ V. tekst Mandata o osnivanju političko-kameralnog studija, u: Androić, M. i dr., op. cit., 281-282. Usp. i V. Bayer, op. cit., 101.

²¹ V. tekst Mandata o osnivanju političko-kameralnog studija, u: Androić, M. i dr., op. cit., 282.

²² V. Bayer, op. cit., 116, bilj. 17.

²³ Npr. nije bilo utvrđeno tko ima pravo upisa pa ni trajanje studija. V. Bayer, op. cit., 102.

Hrvatsko kraljevsko vijeće je još u kolovozu 1769. obavijestilo sve županije i kraljevske slobodne gradove o otvaranju studija te im naložilo da akt o osnivanju javno objave. No, te godine odziva studenata nije bilo, što je Vijeće objasnilo činjenicom da se radi o novom studiju, da je početak školske godine već odmakao te da je smetnja i neznanje njemačkog. Stoga je Vijeće, u dogovoru s Barićem, u prosincu iste godine uputilo novu okružnicu s obavješću da će se predavanja odvijati na latinskom jeziku²⁴.

Tako je studij faktično otpočeo s radom u prvoj polovici 1770, i to na latinskom jeziku. Barić je sukladno propisanim udžbeniku, koji je prevao na latinski, predavao građu iz upravne politike, ekonomske politike i financija pa je to bio okvir unutar kojeg su se trebali izobražavati prvi u Hrvatskoj školovani činovnici. Sonnenfelsov konzervativni udžbenik bio je najviši izdanak austrijskog merkantilizma, predstavljao je teorijsku podlogu terezijanskog i jozefinskog usmjerenja, a bio je jedini dozvoljeni udžbenik za taj predmet na austrijskim visokim školama sve do polovice XIX. stoljeća²⁵. Taj je udžbenik propisan i stoga što je tada već bila dovršena osnova za potpuno dokidanje financijske autonomije Hrvatske te je bilo moguće uvesti udžbenik koji s dotadašnjim prilikama u Hrvatskoj nije korespondirao²⁶.

Studij je, čini se, trajao dvije godine, a studenti su na njemu mogli polagati javne kušnje (*tentamina publica*) i ispite (*examina*). Javne kušnje bile su javna demonstracija znanja studenta iz dijela ili cijele materije studija. Student bi izabirao određene postavke (*positiones*) iz materije, postavio ih određenim redoslijedom te bi ih na javnoj kušnji obrazlagao ponavljajući teze s predavanja²⁷. Ispiti su se održavali svake godine u kolovozu u prisutnosti jednog člana Kraljevskog vijeća koji je - uz poseban Barićev izvještaj - Vijeću podnosio izvještaj o uspjehu studenata i napretku studija, a Vijeće je potom podnosilo svoj izvještaj kraljici. Ispiti su bili vezani uz stipendije jer su se njima u pravilu podvrgavali oni koji su htjeli biti predloženi kraljici za stipendiranje²⁸.

U sastavu studenata u početku je najviše bilo plemića, ali su s vremenom prevagnuli studenti građanskog porijekla. Kraljica je redovito podjeljivala jedan broj stipendija neimućim studentima kako bi olakšala njihovo studiranje te je do konca studija podijelila 46 stipendija, dok je uspješnim imućnim studentima davala posebne pohvale²⁹. Među 10 studenata upisanih 1770. bilo je Hrvata i Mađara, dijelom i s već stečenom visokoškolskom izobrazbom, a nakon premještanja studija u Zagreb 1772. mnogi su studenti studirali i druge discipline na Kraljevskoj akademiji, osobito teologiju³⁰. Broj završenih studenata političko-kameralnog studija vjerojatno je bio malen, a njihova izobrazba skromna. Ali, ti su studenti predstavljali osnovnu jezgru profesionalizacije i modernizacije dotadašnje zaostale uprave.

²⁴ V. Bayer, op. cit., 92-92.

²⁵ O kameralistici i Sonnenfelsovom udžbeniku v. Z. Herkov, op. cit., 167-174, te E. Pusić, *Političko-kameralne nauke u XVIII. stoljeću i Joseph Sonnenfels*, u: M. Androić i dr., op. cit., 89-151.

²⁶ Z. Herkov, op. cit., 174.

²⁷ V. Bayer, op. cit., 103-104. Prikaz pojedinih "positiones" odn. "assertiones" v. u: Z. Herkov, op. cit., 177-185.

²⁸ Kraljica je utvrdila da će svake godine podijeliti devet stipendija, i to po jednu od 100 i 80 forinti te sedam od po 60 forinti. V. V. Bayer, op. cit., 104-105.

²⁹ V. Bayer, op. cit., 104-105; 111.

³⁰ Usp. V. Bayer, op. cit., 109-111; Z. Herkov, op. cit., 176.

Političko-kameralni studij s početkom u Varaždinu tako je, mada skroman u svojim početnim dosezima, ipak predstavljao prvi oblik sustavne i trajne pravne i političke izobrazbe u Hrvatskoj.

Političko-kameralni studij već je 1772. bio premješten u Zagreb, skupa s profesorom Adalbertom Barićem, gdje će nastaviti rad do 1776. godine³¹.

2. PRAVNI FAKULTET U ZAGREBU OD OSNIVANJA 1776. DO 1918. GODINE

2.1. PRAVNI FAKULTET KRALJEVSKE AKADEMIJE ZNANOSTI U ZAGREBU 1776-1850. GODINE

Nakon Političko-kameralnog studija u Zagreb su nakon katastrofalnog požara u Varaždinu (1776) po kraljičinoj odredbi premješteni i ban kao i Banski stol i Kraljevsko vijeće. Te iste godine osnovana je u Zagrebu Kraljevska akademija znanosti (Regia scientiarum academia Zagrabienis) u koju su pretopljeni Isusovačka akademija i Političko-kameralni studij. Ovo konačno vraćanje hrvatskih središnjih političkih tijela u Zagreb i osnivanje Kraljevske akademije uvelike pridonose utvrđivanju Zagreba kao punog političkog i kulturnog središta koje tada već ima tradiciju visokoškolske izobrazbe pa i spomenute fragmente pravne izobrazbe. No, Zagreb toga doba ni brojem ni gustoćom stanovništva kao ni privrednom i društvenom strukturom ili gravitacijskim položajem, pa ni razinom cjelovitijih autohtonih kulturnih tradicija, još uvijek, čini se, ne predstavlja razvijenu podlogu za puni akademski studij³².

Zbog iznijetih razloga postojanje i priroda Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu kao i njeno osnivanje godine 1776. dijelom imaju obilježja "superstrukturnog" porijekla. I sam je čin ustrojenja Kraljevske akademije bio dio završnih napora preuzimanja u ruke kraljevske uprave sustava školstva u Monarhiji. Taj reformni pothvat odvijao se u jozefinskom racionalističkom i prosvjetiteljskom duhu nakon što je 1773. ukinut isusovački red koji je i u Hrvatskoj i u Monarhiji bio nosilac gotovo cjelokupnog školstva te je bilo potrebno preuzeti institucije pod dotadašnjom upravom tog reda. Time je cjelokupni sustav školstva dospio pod

³¹ Škola je dobila smještaj u Isusovačkoj akademiji te su predavanja održavana u dvorani predviđenoj za spekulativnu teologiju. V. Klaić, op. cit., 8.

³² Zamjetniji razvoj zagrebačkih naselja započinje tek početkom XVIII. stoljeća kada se osjećaju posljedice zaustavljanja turskih osvajanja. Međutim, unatoč činjenici da zagrebačka varoš - pogotovo nakon prelaska u Zagreb Hrvatskog kraljevskog vijeća - privlači obrtnike, trgovce, pripadnike slobodnih zanimanja kao i plemiće, Kaptol i Gradec ujedinit će se tek polovicom XIX. stoljeća. Unatoč rastu stanovništva ta dva naselja će 1787. godine (nakon prelaska političkih organa i osnivanja Kraljevske akademije) zajedno imati svega 2815 stanovnika. Varaždin te iste godine i unatoč katastrofalnom požaru 1776. ima 4798 stanovnika te još neko vrijeme ostaje stvarno središte Banske Hrvatske, obližnji trgovački Karlovac ima 2703, a znatno više imaju razvijeniji primorski gradovi Rijeka, Zadar i Split. Usp. J. Adamček, Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, u: M. Gross (ur.), Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb, 1981, 78-79; Gj. Szabo, Stari Zagreb, Zagreb, 1990, 52; I. Karaman, Privredni život Banske Hrvatske, Zagreb, 1989, 248-259, te J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1980, 87.

državni nadzor jer da su terezijanskom reformom (1749-53) čak i sveučilišta izgubila korporativni status i postala državni zavodi lišeni samouprave i slobode podučavanja i učenja, a sa svrhom odgoja činovnika i svećenika te bez zadaće promicanja znanosti³³.

Kraljevsku akademiju znanosti u Zagrebu koju su činili filozofski, teološki i pravni studij osnovala je Marija Terezija svojim Mandatom o uredjenju školstva od 5. kolovoza 1776. godine (Mandatum regium de systemate studiorum)³⁴. Mandat je donijet u sklopu opsežnije reforme školstva i već u času njegova nastanka računalo se da će uskoro biti zamijenjen cjelovitijim propisom. Ipak, unatoč nepotpunosti Mandata njime su riješena važna organizacijska pitanja čija osnova neće biti izmijenjena do konca Akademije.

Mandatom je uvedena hijerarhijska shema cjelokupnog školskog sustava. Za područje Hrvatske i Slavonije, Medimurja i Rijeke osnovan je jedinstveni školski distrikt koji je obuhvaćao sve osnovne škole i gimnazije te Glavnu gimnaziju i Kraljevsku akademiju u Zagrebu. Na čelu distrikta bio je Kraljevski viši ravnatelj škola i studija imenovan od kraljice i podređen Hrvatskom kraljevskom vijeću (odnosno Ugarskom namjesničkom vijeću od 1790. godine) kojem je i podnosio izvještaje. Viši ravnatelj - za kojeg je imenovan Nikola Škrlec - ravnao je poslovima Akademije, a u tekucim ga je pitanjima zastupao njemu podređeni ravnatelj Akademije³⁵. Ravnatelj je bio na čelu "akademskog magistrata" ("magistratus academicus") koji su činili prodekani/seniori fakulteta te prodirektor/senior Akademiji pridružene Glavne gimnazije (Capitale Gymnasium) i propovjednik Akademije. Nastavne jedinice na fakultetima bile su katedre koje su mogle obuhvaćati više predmeta. Na svakoj je katedri bio po jedan profesor, a uz njih je na svakom fakultetu trebao biti izabran i po jedan izvanredni profesor koji bi mogao zamijeniti odsutnog nastavnika. Sjednice Proforskog vijeća (consensus) bile su zajedničke cijeloj Akademiji, a predsjedavao im je viši ravnatelj. Zapisnike je vodio najmlađi profesor na Pravnom fakultetu³⁶.

Studij je bio ustrojen tako da je dvogodišnji Filozofski fakultet davao opću izobrazbu iz humanističkih i egzaktih znanosti i ponešto pojačana znanja iz filozofskih disciplina. Njegova je važna uloga bila i u obveznoj pripravi za dvogodišnje stručne studije teologije i prava koji su se mogli upisati tek nakon Filozofskog fakulteta³⁷. Akademija je ostala smještena u zgradi dotadašnje Isusovačke akademije na Katarininom trgu (današnja Gornjogradska gimnazija), a tamo je odmah ili nedugo nakon osnivanja bio smješten i Pravni fakultet (Facultas iuridica)³⁸.

³³ M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985, 305-306.

³⁴ Izvorni tekst Mandata v. u: V. Bayer, Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (1776) i njegovo definitivno uredjenje (1777), Zbornik Pravnog fakulteta, 19 (2) 267-274 (1969), a dio koji se odnosi na Kraljevsku akademiju uz paralelni prijevod na hrvatski v. u: Spomenica 1969, I, 306-307.

³⁵ Kasnije je on nazivan i "prodirektor" i "localis director" odnosno "praeses Academiae". Za prvog direktora Akademije bio je imenovan Josip Taisperger. J. Šidak, op. cit., 50.

³⁶ Tako je prvi zapisničar bio Vinko - Vincenc Kalafatić, profesor prirodnog, međunarodnog i općeg prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu koji je bio i povjesničar Akademije.

³⁷ Uz šestogodišnju gimnaziju, kakva je u Hrvatskoj postojala u to vrijeme, dvogodišnji "Filozofski fakultet" bio je potrební dodatni stupanj izobrazbe prije studija teologije ili prava i zapravo je imao karakter više gimnazije. To je i razlog zbog kojeg će taj "fakultet" u Zagrebu biti ukinut prilikom reforme školstva 1850. godine kada je trajanje gimnazijskog školovanja povećano na osam godina. Usp. A. Cuvaj, Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Zagreb, 1910, II, 479.

³⁸ V. Bayer (op. cit., 240) navodi da za katedre Pravnog fakulteta nije bilo mjesta u zgradi Akademije te da su odlukom bana one smještene u Zemaljsku kuću (na mjestu današnje zgrade Sabora), u kojoj su se nalazile i zagrebačka županija, županijski sud i zatvor te arhiv Kraljevine. R. Horvat u svom opisu iste zgrade (op. cit., 10) tek navodi da se "zemaljski sudbeni stol" ubrzo po prelasku organa iz Varaždina morao seliti iz Zemaljske kuće, kako bi

Mandat od 5. kolovoza 1776, određujući obvezne predmete na Pravnom fakultetu u Zagrebu, predvidio je profesore kanonskog prava (professor iuris canonici); prirodnog prava, međunarodnog prava i općeg javnog prava (professor iuris naturae, gentium et iuris publici universalis); civilnog prava i teorije domovinskog prava (professor iuris civilis et iuris patrii theoretici) te profesora upravne nauke koji će predavati i kameralne i ekonomske nauke (professor politicae qui accesserit studia cameralia quoque ac aconomica tractabit)³⁹.

Sukladno kraljičinom Mandatu profesorske su stolice trebale biti popunjavane natjecajima "bez razlike staleža i društvenog položaja" (to jest i iz redova svjetovnjaka), osim u slučajevima općepoznatih sposobnosti ili osobito učenih ljudi. Postupak natjecaja uključivao je pismeni i usmeni ispit, a već na prvi natjecaj javio se vrlo velik broj kandidata, od kojih najveći broj svećenika⁴⁰. Adalbert Barić postavljen je na mjesto profesora kameralnih nauka bez natjecaja, dok je Franjo Milašinčić, dotadašnji profesor na Teološkom studiju, nastavio predavati kanonsko pravo. Barić je ubrzo postavljen za profesora u Đuru u Mađarskoj, a odmah potom premješten je na Peštansko sveučilište, dok je na njegovo mjesto (i opet bez natjecaja) imenovan Franjo Lehnau (1744-1811). Za profesora prirodnog prava i općeg javnog prava natjecajem je postavljen Vincenc Kalafatić (1747-1792), dok je za profesora civilnog prava i domovinskog prava postavljen Josip Petrović. On je pak već 1777. premješten na Sveučilište u Budim pa je tada umjesto njega postavljen Imbro Domin. Akademija je konstituirana još i prije kraljičine potvrde o izboru profesora jer je Škrlec sazvao sve profesore na zajedničku svečanu sjednicu 11. listopada 1776. kada je određen početak nastave za 4. studenoga 1776. te usvojen red predavanja⁴¹.

Mandat Marije Terezije s privremenom važnošću već je 1777. zamijenjen opširnim i birokratski potpunim propisom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*⁴² koji je regulirao cjelokupan sustav školstva u "Ugarskoj i pridruženim joj zemljama" te su hrvatske potrebe bile marginalizirane. Navedeni propis predviđao je da Ugarska ima jedno sveučilište (u Budimu) te pet akademija, od kojih jednu u

ustupio mjesto županijskoj upravi koja je trebala sve više prostorija, i ne spominje Pravni fakultet. Isti autor navodi jednu odluku i više mišljenja u Saboru iz 1807. o potrebi izgradnje banske palače zbog pretijesne Zemaljske kuće, ali pri tome također nije spomenut Pravni fakultet (R. Horvat, op. cit., 12-13). L. Dobronić, u svojoj studiji o starom Zagrebu (L. Dobronić, Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas, Zagreb, 1988, 292-295) u opisu zgrade Sabora nigdje ne navodi Pravni fakultet. Valja ponoviti i da je već Političko-kameralni studij nakon prelaska u Zagreb bio smješten u Isusovačku akademiju. U svemu, pretpostavljam da Pravni fakultet vjerojatno nije bio više doli možda privremeno smješten u Zemaljsku kuću.

³⁹ V. Bayer op. cit., 233.

⁴⁰ Ispit je trebala provesti posebna komisija sastavljena od višeg ravnatelja, ravnatelja i nekih drugih uglednika pod predsjedništvom kraljevskog povjerenika, a trebala ga je potvrditi kraljica. Ispit je imao otpočeti 5. listopada, a trebao se sastojati od pismenog ispita u kojem se dokazivala pismenost te usmenog ispita u kojem se dokazivalo govorničko umijeće. Kandidati čija su umijeća bila opće poznata ili koji su na glasu kao učenici ljudi mogli su biti izuzeti od ispita, ali se prilikom predlaganja trebalo dobro obrazložiti zašto se to učinilo. Usp. V. Bayer, op. cit., 234-235, 237-239; J. Šidak, op. cit., 51; V. Klaić, op. cit., 17. Za dvije nepopunjene katedre Pravnog fakulteta (domovinsko pravo te prirodno i javno pravo) te za sve ostale katedre teologije i filozofije javilo se ukupno 74 natjecatelja, od kojih je bilo tek šest svjetovnjaka, a od njih se pak pet javilo za katedre Pravnog fakulteta (V. Klaić, op. cit., 17).

⁴¹ V. Klaić, op. cit., 19-23.

⁴² *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Tomus I, Vindobonae, 1777.

posebnom školskom distriktu koji je činila Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija⁴³. Akademiju su i dalje činila tri dvogodišnja tečaja (cursus)⁴⁴. Novo je bilo to da su izbori nastavnika Akademije mogli biti obavljani jedino na Budimskom (kasnije Peštanskom) sveučilištu što je - uz kasnije podvrgavanje Hrvatske Ugarskom namjescničkom vijeću - hrvatsko visoko školstvo postavilo u zavisan položaj. Akademije su bile neka vrsta viših učilišta odnosno predstupanj sveučilišta te nisu mogle podjeljivati akademske naslove. To je bila i simbolička sublimacija razlike između akademija znanosti kao neke vrste stručnih škola i sveučilišta kao punih akademskih studija⁴⁵.

Opisanu strukturu imala je i zagrebačka Akademija. Na njenom Pravnom fakultetu četiri redovna profesora i jedan izvanredni (koji je zamjenjivao redovne u slučaju spriječenosti) trebali su predavati javno pravo i ono na što se to odnosi (Ius publicum & quae eodem pertinent), domovinsko pravo zajedno s prihvaćenim običajnim pravom (Ius patrium una cum usibus receptis consuetudinibus), politiku, trgovinu i financijsku nauku (Politica, commercium & rei aeriae scientiae) i povijest europskih zemalja, opću povijest i kolegij javnih novosti (Historia provinciarum europaeum, Historia universalis & Collegium novorum publicorum). Uz te obvezne predmete *Ratio 1777* predviđala je i neke neobvezne koji u Zagrebu, čini se, nisu bili predavani⁴⁶. Prva tri navedena obvezna predmeta pod drugačijim su nazivima već bili predavani od 1776. godine, a uz njih je bilo predavano i kanonsko pravo koje *Ratio 1777* nije predviđala među obveznim predmetima. Uz već postavljene nastavnike godine, 1780. za profesora na katedri opće povijesti i povijesti staleža 1780. postavljen je Mijo Štivalić.

Kao nastavni jezik bio je propisan latinski, ali *Ratio 1777* nije branio i uporabu narodnih jezika. No, unatoč tome što su značajnu prevagu među nastavnicima imali Hrvati i što je Imbro Domin tiskao svoje udžbenike na kajkavskom narječju, nije poznato da se hrvatski jezik koristio u značajnijoj mjeri.

⁴³ Ugarska je bila podijeljena u četiri školska distrikta (Đur, Veliki Varadin, Tmava i Košice) u kojima je uz narodne, latinske ili gramatičke škole i gimnazije postojala i po jedna akademija. Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija (zapravo Hrvatska i Slavonija s izuzetkom Vojne granice, Međimurje i Rijeka s primorjem) činila je posebni, peti distrikt, koji se, međutim, ni u čemu nije razlikovao od ostala četiri te je Hrvatska imala pravo samo na jednu akademiju, a ne i na sveučilište. Usp. *Ratio educationis 1777*, op. cit., § 28, 55; V. Bayer, op. cit., 248.

⁴⁴ Propis *Ratio 1777* (op. cit.) dosljedno upotrebljava naziv "cursus", tj. tečaj. U Zagrebu je, međutim, zadržan naziv "facultas" koji međutim nije povlačio i statusnu razliku.

⁴⁵ V. Bayer (op. cit., 249-250) analizira neke razlike između pravnog studija u Zagrebu i Pravnog fakulteta u Beču te zaključuje da je razlika bila vrlo mala, iako studij u Beču traje pet, a u Zagrebu dvije godine. Tu ocjenu potkrepljuje usporedbom broja profesora (četiri u Zagrebu, pet u Beču), njihovom kvalitetom (jednak akademski stupanj, kvaliteta zagrebačkih profesora jamči se njihovim izborom na Sveučilištu u Budimu gdje su najkvalitetniji od njih bili i premješteni), programom predmeta (slični) i udžbenicima (jednaki), dok je jedina bitna razlika u nastavi rimskog prava kojeg na zagrebačkom studiju nema. Valja ipak sa skepsom uzeti tu ocjenu s obzirom na važnost koju je rimsko pravo imalo za pravni studij tog doba te s obzirom na fiktivne okolnosti studija u tako značajnom europskom središtu. Cjelovita razlika između sveučilišta i akademija iskazivala se u nemogućnosti da akademije podjeljuju akademske stupnjeve (bakalaureat, magisterij ili doktorat) te su njeni završeni studenti mogli dobiti jedino svjedodžbu o odslušanju predmeta i ocjenu ispita, čime su mogli nastaviti studij na sveučilištu te eventualno dobiti stipendiju (V. Bayer, op. cit., 263-264). Valja navesti i kritičke ocjene suvremenika upravo o kvaliteti nastave na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu (v. niže) koja je uvelike i bila osnovana zbog stvaranja početne osnovice činovičkog osoblja.

⁴⁶ Popis obveznih predmeta na pravnom tečaju kraljevskih akademija *Ratio 1777* (op. cit.) donosi u § 185, 331-332. Neobvezni predmeti predviđeni su u § 190, 344, i to "uvod u poboljšanu metodu računovodstva, Justinijanove institucije i diplomatika". Propisani raspored predavanja s popisom svih predmeta v. u op. cit., tab. IV. Iz Ahliške građe u fondu "Kraljevska akademija znanosti. Pravoslavna akademija", koji sam pregledao u Hrvatskom državnom arhivu, ne proizlazi da su se predviđeni neobvezni predmeti doista i predavali.

Ratio 1777 propisao je i način odvijanja nastave za sve studije jednako. Predavanja su se odvijala po dva sata ujutro i popodne, osim utorkom popodne te četvrtkom i nedjeljom kada nije bilo predavanja⁴⁷. Nastava je trajala dvadeset sati tjedno, a školska godina deset mjeseci u godini. Studenti su svaku nedjelju i blagdan imali propovijed, a poslije podne "uobičajene marijanske skupove"⁴⁸. Religijskom odgoju i kasnije se pridavalo iznimno značenje, na što upozorava i Pravilnik Akademije iz 1826. sa zapriječanim teškim posljedicama za slučaj kršenja religijskih obveza⁴⁹.

Drugi oblici nastave osim predavanja bili su prema *Ratio 1777* vježbe, javne disputacije, kušnje (tentamina), obrane (defensiones) te ispiti krajem svakog semestra. Javnim kušnjama podvrgavali su se na inicijativu profesora ili roditelja studenti koji su htjeli dobiti kraljevu stipendiju, ali *Ratio 1777* ne sadrži propise o kušnjama na akademijama, već upućuje da će ih donijeti Sveučilište u Budimu⁵⁰. Kušnje i obrane bile su u osnovi jednake disputacijama, a u praksi su slijedile obrazac već utvrđen na Političko-kameralnom studiju odnosno sličnu tradiciju sa prethodne isusovačke Neoacademia Zagrabensis,⁵¹ to jest student bi obradio kakvu temu s predavanja nekog nastavnog predmeta i u auli Akademije javno branio teze svog rada. Ako je mogao, student bi unaprijed tiskao svoje "positiones" ili "tentamina" u obliku kraćih pitanja, i to s kraćim podacima o tome tko, kada, pred kim i gdje je bio podvrgnut ispitivanju. Činjenica da se i teze i pitanja u "positiones" iz istih predmeta ali različitim studenata najvećim dijelom ponavljaju upućuje na vjerojatnost da se radilo o standardnim i napamet naučenim dijelovima gradiva.

Prva promjena u organizaciji nastave nastupila je već 1784. godine kada su - sukladno političkoj usmjerenosti Josipa II - predmet kanonsko pravo s Pravnog fakulteta te cjelokupni Teološki fakultet izdvojeni iz sastava Akademije i zatim prebačeni u sklop Središnjeg sjemeništa. Iste je godine dvojba Akademijaskog vijeća o prenošenju opće povijesti na Filozofski fakultet i njenoj zamjeni na Pravnom fakultetu statistikom riješena odlukom Namjesničkog vijeća da se opća povijest ima predavati i na Filozofskom i na Pravnom fakultetu⁵². Potom je 1791. kao neobvezni predmet na Akademiju uveden mađarski jezik koji će se od 1833. do 1848. predavati kao obvezni predmet⁵³.

⁴⁷ Na prvoj godini pravnog studija održavala su se predavanja: 8-9 sati "javno pravo i ono na što se to odnosi", 9-10 "političko-kameralne nauke", 14-15 opet "javno pravo" te 15-16 "povijest", dok su se na drugoj godini studija predavali 8-9 "povijest", 9-10 "domovinsko pravo", 14-15 "političko-kameralne nauke" i 15-16 opet "domovinsko pravo". U drugom semestru jutarnja predavanja trajala su 7-8 i 8-9 sati. Usp. *Ratio 1777*, op. cit., Tabella cursus bionis iuridici in regni Hungariae academiis, continens tam institutiones ordinarias, quae quotidie exceptis diebus Jovis & dominicis haberi debent, quam institutiones extraordinarias habendas diebus & horis pro arbitratu deligendis.

⁴⁸ V. Bayer, op. cit., 262.

⁴⁹ Statut utvrđuje redovite sate vjeronauka te često polazanje službe Božje i ispovijed barem jedanput mjesečno, dok su oni koji bi dobili lošu ocjenu iz vladanja ili vjeronauka bili upozoreni da neće dobiti državnu službu odnosno da neće biti promaknuti, već, možda, i isključeni. V. Pravilnik Kr. Akademije i njoj pridružene arhigimnazije od 31. siječnja 1826, u: Spomenica 1969, I, 325-333. Usp. i J. Šidak, op. cit., 66-68.

⁵⁰ Usp. Bayer, op. cit., 253-254; J. Šidak, op. cit., 62.

⁵¹ N. Klaić, Neoacademia Zagrabensis (1669-1773), u: Spomenica 1969, I, op. cit., 34-36.

⁵² V. zapisnik sjednice Akademijaskog vijeća od 10. rujna 1784. (t. 3 i 5) u AHŠM, VUŠZŠD, kutija 1.

⁵³ A. Cuvaj, op. cit., II, 381. Štoviše, Ugarsko namjesničko vijeće postavilo je 1841. upit Vrhovnom ravnateljstvu škola o mogućnosti uvođenja predavanja na mađarskom jeziku. No Ravnateljstvo je otklonilo prijedlog s argumentom da bi zbog nepoznavanja mađarskog od studenata to bilo isto kao "propovijedanje gluhih stijenama". A. Cuvaj, op. cit., III, 212.

Nešto značajniju izmjenu u plan Pravnog fakulteta unijela je revizija *Ratio 1777* iz 1806. godine⁵⁴. *Ratio 1806* nije bitno izmijenila ključne točke prethodećeg propisa koje su se odnosile na ustrojstvo akademija znanosti i pojedinih studija, ali je iz popisa predmeta pravnog studija izostavljena opća povijest i povijest stalca, dok su uvršteni novi predmeti statistika i rudno pravo te trgovačko i mjenbeno pravo⁵⁵. No, nastava iz predmeta opća povijest i povijest stalca odvijala se i nakon smrti Mije Štivalića sve do 1810. da bi 1813. ta katedra bila zamijenjena katedrom statistike i rudnog prava (Statisticæ et Ius Metallicum)⁵⁶.

S izuzetkom tih izmjena nastavni okvir Pravnog fakulteta nije se bitno mijenjao cijelo vrijeme postojanja Akademije do 1850, a programske izmjene i razvoj pojedinih disciplina zbivali su se via facti unutar organizacijske osnove koju su činile pojedine katedre.

Katedra javnog prava i onog na što se to odnosi obuhvaćala je prirodno pravo, opće javno pravo, međunarodno pravo i državno i crkveno pravo Ugarske. Ta se katedra - s izuzetkom posljednje grupe predmeta - zapravo nastavljala na tradiciju začetu u razdoblju Huga Grotiusa u kojoj je prirodno pravo bilo osnovna pravna nauka koja je obuhvaćala i druge navedene dvije discipline. Kao udžbenik bio je propisan *De lege naturali positiones* (Vinodbonæ, 1772) Karla Antuna Martinija koji je sadržavao samo izlaganja o prirodnom pravu. Valja reći da je predmet prirodno pravo zbog svog revolucionarnog potencijala bio uveden na Bečko sveučilište tek nedugo prije toga u terezijanskom razdoblju 1753. kada je oblikovan sukladno potrebama i ograničenjima vremena i sredine. I u Zagrebu kao i u Beču vidljiva je bila namjera da taj predmet bude neka vrsta uvoda u pravni studij⁵⁷. Pod konac Akademije u sklopu njega predavalo se i austrijsko državno pravo. Do 1850. na ovoj su katedri predavali V. Kalafatić, P. Marković, K. Farkaš, A. F. Albely, T. Pauler i E. Šuhaj.

Katedra domovinskog prava zajedno s prihvaćenim običajnim pravom, sukladno odredbama *Ratio 1777*, trebala je kao uvodni tečaj obuhvatiti studij povijesti ugarskog prava u koju bi bilo uključeno i ugarsko kazneno pravo. To stoga da bi se potom moglo pristupiti studiju pozitivnog ugarskog prava od kojeg bi u zadnjem semestru trebalo izučavati sudski postupak. No, kako udžbenika za taj predmet nije bilo, *Ratio 1777* utvrdila je neka zamjenska rješenja pa se povijest ugarskog prava trebala predavati prema nekim skriptama, dok se krivično pravo trebalo predavati s oslonom na Terezijanski zakonik⁵⁸. Među šestoricom nastavnika tog predmeta (J. Petrović, I. Galjuš, I. Budiach, I. Svabelly, I. Domin, A. Molnar) svakako valja izdvojiti gotovo iznimnu pojavu Imbre Domina (1776-1848) koji je predavao 1801-1836. i u tom razdoblju na kajkavskom narječju objavio scriju kraćih udžbenika koji su pokrivali i sistematske i povijesne dijelove predmeta⁵⁹.

Katedra politike, trgovine i financijske nauke obuhvaćala je skup predmeta koji su bili izlagani na Političko-kameralnom studiju, a *Ratio 1777* propisala je "jednaki udžbenik kao i do

⁵⁴ Ratio educationis publicæ totiusque rei literariæ per Regnum Hungariæ et provincias eidem adnexas, Budaæ, 1806. (dalje: Ratio 1806). Taj propis bio je izradak komisije osnovane već 1791. sa zadatkom da poboljša birokratski i prosvjetiteljski optimistično i pedantno pisan, ali u cijelosti teško provodljiv propis Ratio 1777. Usp. A. Cuvaj, op. cit., II, 199-200.

⁵⁵ Ratio 1806, § 110, 95.

⁵⁶ Usp. Calendarium Zagrabienæ za 1813, op. cit., V. Klaić, op. cit., 27; J. Šidak, op. cit., 57.

⁵⁷ V. Bayer, op. cit., 256-258.

⁵⁸ V. Bayer, op. cit., 259.

⁵⁹ I. Domin, Predznanya Pravicz Szamoszvojnelt Vugerzkel, Zagreb, 1818; Dogodopisz Pravicz Szamoszvojnelt Vugerzkel, Zagreb, 1819; Navuchanye vu Praviczah Szamoszvojnelt Vugerzkel I-III, Zagreb, 1821-1831.

tada". Time je protegnuta važnost Sonnenfellovog udžbenika. *Ratio* doduše napominje da je taj udžbenik privremeni stoga što se osniva na austrijskom, a ne ugarskom pravu, no njegova će se "privremenost" protegnuti do konca postojanja Akademije. Napominje se i da je prije prelaska na materiju toga predmeta potrebno proučiti predmet "poznavanja obrta, rukotvorstva i obrtnosti", za koji također nije bilo udžbenika, ali su sugerirana Justijeva djela⁶⁰. Početkom stoljeća ovaj će katedri kao obvezni predmeti biti pridodani već spomenuti predmeti trgovačko i mjenbeno pravo. Predavači na ovoj katedri (A. Barić, F. Lehnau, A. Peterffy, A. Nagy, Lj. Jelačić Bužinski, I. N. Henfner, P. Muhić) koristit će djela J. von Sonnenfella i drugih poznatih autora, ali će Henfner tiskati i vlastiti udžbenik *Introductio in economiam politicam*⁶¹.

Katedra povijesti europskih zemalja, opće povijesti i kolegij javnih novosti (M. Štivalić, A. Čavrak, A. Peterffy) trebala je poslužiti proširivanju znanja iz povijesti već stečenih na Filozofskom fakultetu. Na kolegiju javnih novosti profesor je trebao studentima prikazivati najvažnija suvremena zbivanja, ali čini se da taj kolegij u Zagrebu nije nikada bio održavan⁶². No, nastava povijesti po svoj se prilici odvijala sukladno propisima. U sklopu nje na prvoj je godini trebalo biti izlagano gradivo povijesti značajnih europskih zemalja čiji je opseg bio propisan prema udžbeniku iz Göttingena *Historia celebriorum Europae provinciarum adumbrata a Godefrido Achenwalli*,⁶³ dok je za "opću povijest" bilo utvrđeno da se predaje na drugoj godini, i to na temelju sinkronističkih tabela i uz prikaz povijesnog zemljopisa, povijesti kulture, religije, umjetnosti, gospodarstva, a kao udžbenik preporučeno je djelo J. Ch. Gatterera *Handbuch der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange bis auf unsere Zeiten vortgesetzt* (Göttingen, 1764). Nastava povijesti (historia universalis et historia statuam) tako se na Pravnom fakultetu u Zagrebu zasnivala na djelima kruga povjesničara s Göttingenskog sveučilišta koji su temeljili istraživanja na tradiciji povijesne erudicije iz XVII. stoljeća i na rezultatima pomoćnih povijesnih znanosti po čemu su bili iznimno važna karika u prelasku povijesti od učenosti u znanstvenu disciplinu. Prihvat njihovih postignuća na zagrebačkom Pravnom fakultetu stoga ima i šire značenje utjecaja na "poznavanje" hrvatske povijesne znanosti⁶⁴. To je i pokazatelj "posredničke", a u nekim slučajevima i stožerne važnosti Pravnog fakulteta za razvoj niza društvenih disciplina u Hrvatskoj.

Kanonsko pravo, koje je tek zakratko na Kraljevskoj akademiji znanosti predavao F. Milašinić nije, prema *Ratio 1777* bio obvezni predmet na pravnom studiju. Iz jednog se kraljičinog dopisa vidi da se - do izrade pravog udžbenika - privremeno ima koristiti udžbenik P. I. Rieggera *Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae* (Vindobonae, 1774).

Katedra statistike i rudnog prava osnovana je nakon propisa *Ratio 1806*. Statistika je predstavljala opis "statusa" odnosno najvažnijih prirodnih i društvenih obilježja pojedinih zemalja, što je bilo u skladu s usmjerenjem tadašnje discipline "sveučilišna statistika" koja će se tek u drugoj polovici XIX. st. preusmjeriti prema suvremenom obliku statistike odnosno prevladavajuće numerativnom obuhvatu i analizi tog područja. Pravni će fakultet imati trajnu

⁶⁰ V. Bayer, op. cit., 260.

⁶¹ I. N. Henfner, *Introductio in economiam politicam, alias nationalem ad recentissimos scientiarum Progressus facta per Joannem Henfner, Zagrabiae, 1831*. V. reprint tog djela, Zagreb, 1995.

⁶² Pregledom fonda Kraljevske akademije znanosti u HDA nisam naišao na podatke koji bi upućivali na održavanje tog kolegija.

⁶³ Radi se o djelu Goetfrieda Achenwalla *Geschichte der heutigen vornehmsten europaeischen Staaten im Grundrisse*, Göttingen, 1773.

⁶⁴ O "poznavanju" hrvatske povijesne znanosti te o značaju göttingenskog kruga povjesničara i njihovog utjecaja u nas v. M. Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996, 105 i 174.

ulogu "stožerne institucije" za razvoj ove discipline. U sklopu predmeta rudno pravo izlagat će se na to područje "primijenjena" deskriptivna statistika te odgovarajuća pravna regulativa. Već je prvi profesor tih predmeta Josip Jurjević (1785-1875) objavio udžbenike za oba predmeta *Theoria statisticae* (Zagrabiae, 1825) i *Institutiones iuris metallici* (Zagrabiae, 1822)⁶⁵. Nakon njegova premještanja na Sveučilište u Pešti naslijedio ga je Matija Smodek koji je predavao te predmete od 1838. sve do umirovljenja 1874, a 1862. objavit će udžbenik *Pravo gorsko inače rudno države Austrijske*.

Uz redovne profesore birani su i izvanredni profesori te supleniti koji su na kraće ili dulje vrijeme zamjenjivali redovne (npr. S. Pomper, J. Skenderlić, A. Peterffy) i od kojih su neki postali redovni profesori (npr. I. Domin). Nastavu mađarskog jezika⁶⁶ obavljali su I. Domin, A. Čavrak, A. Peterffy⁶⁷ i uz mađarski suplirali i druge predmete.

Studenti Pravnog fakulteta su bili i plemićkog i građanskog porijekla i uglavnom iz Hrvatske i Slavonije, ali ih je bilo i iz drugih hrvatskih krajeva i Ugarske. Studenata prava bilo je 1785. ukupno 13 (8 na prvoj i 5 na drugoj godini) što - s obzirom na sustav studija u kojem se pravo moglo upisati tek nakon Filozofskog fakulteta - čini tek manji dio od ukupno 93 studenta Akademije⁶⁸. Broj studenata rastao je ovisno o društvenom razvoju i političkim procesima i zbivanja kao i stabilnosti same Akademije⁶⁹. Tako se broj studenata prava u razdoblju nakon 1826. kretao od najmanje 35 (šk. god. 1845/46) do najviše 48 (šk. god. 1839/40)⁷⁰. I u tom je razdoblju broj studenata prava bio znatno manji od broja studenta Filozofskog fakulteta (od 147 do 173)⁷¹.

U izvođenju nastave znatno su pomagali supleniti⁷², ali je unatoč tome velik problem na Pravnom fakultetu kao i na cijeloj Akademiji bila ispražnjenost pojedinih katedri. Ta je pojava bila gotovo uobičajena početkom XIX. stoljeća i do 30-ih godina pa je, primjerice, 1810-1811. Imbro Domin bio jedini profesor na pravnom studiju dok su 1824. sve discipline držala tek dvojica profesora. Uzroke tome vjerojatno treba tražiti u okolnostima stegnutog nastavnog režima, a ilustrativna je i bilješka suvremenika koji pohvalno govori o počecima Akademije, ali "Škrlec bude premješten Ugarskom vijeću, dobre su profesore postepeno raztepli na različiti način; mala plaća, skupa vremena, nikakvi izgledi na promaknuće i više novih nastavnih osnova

⁶⁵ J. Jurjević, *Theoria statisticae*, Zagrabiae, 1825, i J. Jurjević, *Institutiones iuris metallici Hungariae*, Zagrabiae, 1822.

⁶⁶ J. Šidak (J. Šidak, op. cit., 57) upućuje na česte smjene i nepopunjenost nastavničkih mjesta mađarskog jezika te izrazitu malobrojnost studenata koji su pristupali ispitu iz tog predmeta kao fakultativnog (od jednog do nekolicine).

⁶⁷ V. podatke u Ž. Pavić, op. cit., 28.

⁶⁸ Od osam pravnik na prvoj godini studija bilo ih je 5 plemićkog, 2 građanskog i 1 seljačkog porijekla, a na drugoj godini 4 plemićkog i 1 seljačkog porijekla. Od 93 studenta Akademije bilo je 26 klerika, 32 plemića, 22 građana i 13 seljaka (A. Cuvaj, op. cit., II, 88). Socijalna stratifikacija ne začeđuje jer su do 1844. samo plemići mogli obavljati javne službe izvan područja slobodnih kraljevskih gradova. K. Nemeth, Zagrebačka akademija uoči Narodnog preporoda, u: *Iz starog i novog Zagreba*, IV, Zagreb, 1957, 179.

⁶⁹ K. Nemeth, op. cit., 171, 179.

⁷⁰ J. Šidak, op. cit., 74.

⁷¹ J. Šidak, op. cit., 74. Podatke o broju i sastavu studenata Filozofskog fakulteta te tumačenje podataka v. u K. Nemeth, op. cit., 169-189.

⁷² Tako je npr. A. Peterffy 1807-1808. bio suplent "ex financia et stylo curiali", a 1809-1810. suplirao je opću povijest i povijest staleža.

dovelo je do toga da se za katedre natječu samo takvi ljudi koji inače nemaju nikavih izgleda⁷³. I kvaliteta nastave na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu u to doba polučit će oštre zamjerke viđenih suvremenika⁷⁴, ali i priznanje kritičara, npr. da su unatoč svemu iz zagrebačke Akademije izlazili i vrsni pravnici⁷⁵. Pri cjelovitom ocjenjivanju Akademije i Pravnog fakulteta te suvremene kritike svakako valja relativizirati s obzirom na njihovu vjerojatnu pretencioznost kao i s obzirom na činjenicu da se ipak radi o jedinog visokoškolskoj instituciji na hrvatskom tlu - unatoč pretenzijama Varaždina za povratom pravnog studija izraženim početkom stoljeća⁷⁶ - koja je bila jedno od važnih žarišta kulturnog života. Konačno, i sama oštrina kritika svjedoči o izgrađenoj visokoj mjeri aspiracija.

Akademija je za zagrebačku i hrvatsku sredinu onoga doba bila snažan kulturni i intelektualni potencijal te je svoj doprinos dala i u preporodnom pokretu. U njemu je vrlo aktivno sudjelovao i Lj. Jelačić Bužinski koji je još 1824. razriješen dužnosti profesora političkih znanosti, trgovačkog i mjenbenog prava nakon što je 1822. u županijskoj skupštini napao apsolutizam⁷⁷. Godine 1832. pak još nezavršeni student prava Matija Smodek, uz dozvolu Proforskog zbora, započeo je za studente Akademije predavati hrvatski jezik na kajkavskom narječju,⁷⁸ što će nastaviti do 1846. i nakon što je 1835. imenovan za profesora statistike. U to doba pada i zaključak Sabora 1845. - koji kralj neće potvrditi - da profesor javnog prava ima predavati i o municipalnim pravima Hrvatske, što svjedoči o postojanju svijesti o važnosti pravne nastave za učvršćivanje državnopravnog identiteta i položaja Hrvatske⁷⁹. Profesori Akademije sudjelovali su i u drugim preporodnim procesima kao i u zbivanjima 1848. godine⁸⁰.

Opće političke prilike odrazit će se i na prosvjetu u Hrvatskoj, a osobito će to važiti za snažan zaokret koji je uslijedio nakon zbivanja 1848. Pripremu i provedbu apsolutističke modernizacije pratila je i reforma cjelokupnog školstva u Monarhiji. U sklopu nje Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu ukinuta je rješenjem bečkog ministra prosvjete grofa Lea Thuna 3. listopada 1850.

U razdoblju postojanja Kraljevske akademije znanosti odnosno Pravnog fakulteta, u sklopu nje pravnu izobrazbu zasigurno je završio značajan broj studenata koji su vjerojatno imali važnu ulogu u društvenom i političkom životu male i siromašne zemlji na periferiji srednje Europe koja je ulazila u razdoblje intenzivnije modernizacije i preuzimanja modernih europskih stečevina i skupa s time u razdoblje intenzivnijeg uobličavanja hrvatske nacije. Ipak, uvjeti rada Akademije i njena uska pragmatička svrha predstavljali su takve zapreke koje će se moći

⁷³ Oršić Slavetički, Rod Oršića, Zagreb, 1943, 66-67; v. i J. Šidak, op. cit., 57, bilj. 18.

⁷⁴ Usp. J. Šidak op. cit., 77-78, koji sažeto govori o kritikama suvremenika navodeći ocjene A. Oršića, D. Seljana i A. Mažuranića, E. Corberona, M. Mesića, I. Tkalca.

⁷⁵ I. Tkalac, Uspomene iz Hrvatske, Zagreb, 1945, 143.

⁷⁶ "A kad je još jednom varoš (Varaždin - op. a.) uzdahnula za pravoslavnom akademijom, i pošto ti uzdasi gospodi u Zagrebu počudni nisu bili, više se takovi ne opetuju." J. Janković, Pabirci po povijesti županije varaždinske, Varaždin, 1898, 83.

⁷⁷ J. Horvat (Politička povijest Hrvatske, I, Zagreb, 1989, 59) tvrdi da je Lj. Jelačić kao liberala i demokrata iz službe dao maknuti Metternich.

⁷⁸ Tekst nastupnog predavanja M. Smodeka v. u: Spomenica 1969, I, 334-335.

⁷⁹ Usp. V. Klaić, op. cit., 33; J. Šidak, op. cit., 73.

⁸⁰ Ocjene o sudjelovanju nastavnika Akademije (naročito M. Smodeka i P. Mulića) u preporodnim procesima to o držanju Akademije u zbivanjima 1848. v. V. Klaić, op. cit., 34-35; J. Šidak, op. cit., 72-75.

prevladati jedino cjelovitijom promjenom okvira. Tadašnje inicijative za osnivanjem sveučilišta dobit će značenje jednog od temeljnih zahtjeva nacionalnog pokreta⁸¹. No, konac Kraljevske akademije znanosti i njen istodobni prelazak na novi okvir visokoškolske izobrazbe u obliku iste godine osnovane Pravoslavne akademije neće proizići iz tih nastojanja niti će ih zadovoljiti. Time je, međutim, naznačen slijed budućih događaja.

2.2. PRAVOSLOVNA AKADEMIJA U ZAGREBU 1850 - 1874. GODINE

Društvene procese u Hrvatskoj koje su od tridesetih godina XIX. stoljeća sve više obilježavali naponi prema uobličavanju moderne hrvatske nacije pratili su i odgovarajući zahtjevi koji su - uz političke i gospodarske momente - snažno naglašavali potrebu izgradnje nacionalno obilježene institucionalne osnove u području kulture i znanosti.

Kraljevska akademija znanosti - čiji je institucionalni okvir bio gotovo posve ovisan o Beču i Budimpešti - nije u punoj mjeri odgovarala potrebama i očekivanjima okoline unatoč njenoj nedvojbenoj važnosti u odgoju generacija hrvatskih činovnika i hrvatskih kulturnih djelatnika te pripremi "personalne" osnove za nacionalna gibanja. Napetosti između očekivanja i potreba okoline, koncepcijsku ograničenost mogućih dosega Akademije i zakočenost njenog razvoja suvremenici su nastojali prevladati kvalitativnim skokom iz čega su potekla (bezuspješna) traženja da se umjesto Akademije ustroji sveučilište.

Međutim, kao ni u slučaju osnivanja Kraljevske akademije znanosti, do izmjene stanja nije došlo pod utjecajem iz Hrvatske. Rješenje je došlo iz Beča u sklopu šire reforme izobrazbe motivirane općijim političkim i kulturnim razlozima, a potaknutim revolucijom 1848. godine.

Godine 1848. u Beču je pod utjecajem ožujске revolucije, a prema uzoru na odgovarajuću prusku liberalnu reformu, zamišljena cjelovita reforma školstva koja je trebala biti provedena u cijeloj Monarhiji. Kralj je prihvatio nacrt reforme u rujnu 1848. kao privremenu osnovu (dok se ne pokažu dobre i loše strane), ali njena provedba ubrzo je bila uvjetovana zaokretom koji je uslijedio uvođenjem Bachovog apsolutizma. Reforma je predviđala da gimnazije postanu škole za opću izobrazbu i priprema za sveučilišni studij kojem je trebala, barem djelomično, biti vraćena sloboda učenja i podučavanja u nastojanju da se sveučilište izgradi kao znanstvena ustanova u katoličkom duhu i mjesto na kojem će se izobražavati vrhunski intelektualni stručnjaci⁸². Stoga je filozofski tečaj na akademijama znanosti (koji je imao funkciju pripreme za dalji studij) trebao biti ukinut odnosno priključen gimnazijama koje su od šestogodišnjih postale osmogodišnje.

Spomenutu reformu proveo je i u Hrvatskoj 1850-1851. grof Leo Thun, novi austrijski ministar bogoštovlja i nastave. Reformom je ukinuta Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu kao i slične takve ustanove u Ugarskoj i Erdelju. Filozofski fakultet odnosno pojedini njegovi predmeti priključeni su zagrebačkoj Glavnoj gimnaziji kao njen 7. i 8. razred, a od Pravnog

⁸¹ Među zahtjevima iznijetim u Zahtjevanjima naroda, dokumentu koji je predstavljao politički program i sadržavao prioritete nacionalne interese 1848. godine, ali i kasnije, u t. 7 nakon najvažnijih političkih i kulturnih zahtjeva ističe se "utemeljenje Sveučilišta u Zagrebu". O Zahtjevanjima naroda usp. Narodna zahtjevanja od 25. ožujka - program hrvatske Četdesetosme, u: J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti, Zagreb 1979, 76-77.

⁸² Sažet prikaz odrednica "Thunove" reforme i njene provedbe u Hrvatskoj ukoliko se to tiče Pravoslavne akademije v. u: M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985, 304-313.

fakulteta Kraljevske akademije znanosti ustrojena je trogodišnja Pravoslavna akademija koja je od osnivanja⁸³ do 1874. bila i jedina visokoškolska institucija na hrvatskom prostoru⁸⁴. Tada je slijedom te podjele izvršena i podjela fonda knjižnica Kraljevske akademije znanosti između Glavne gimnazije i Pravoslavne akademije.

2.2.1. USTROJSTVO I POLOŽAJ PRAVOSLOVNE AKADEMIJE U ZAGREBU RAZDOBLJU 1850 - 1868. GODINE

Tada osnovana Pravoslavna akademija bila je zamišljena kao prijelazno rješenje prema ujednačenom studiju za sve pravnike u austrijskim zemljama, čemu bi se pristupilo nakon podizanja razine izobrazbe u Ugarskoj, Erdelju i Hrvatskoj⁸⁵. Njeno ustrojstvo bilo je utvrđeno Privremenim statutom o uređenju Pravoslavne akademije u Zagrebu koji je propisalo bečko Ministarstvo bogoštovlja i nastave⁸⁶. Ono je trebalo važiti "dotle dok moguće bude pretvoriti istu akademiju u pravi fakultetski nauk s akademičkom slobodom učenja i podučavanja"⁸⁷. Profesori su bili neposredno podvrgnuti ravnatelju koji je preko bana podnosio izvješća ministarstvu nauka u Beču. Učenici nisu bili vezani ni za kakav red predavanja, već su morali odslužati 15 sati predavanja tjedno. Javne kušnje i ispiti su dokinuti te su postojali semestrani i godišnji ispiti. Međutim, takvo se stanje donekle popravilo 1855. kada je objavljen propis o uređenju pravoslavničkih i državno-znanstvenih nauka na austrijskim sveučilištima i pravnim akademijama kojem je dodan i plan za ugarske i hrvatske pravoslavne akademije prema kojem je red predavanja dopunjen novim predmetima te je strogo utvrđen redoslijed i obveza pohađanja predavanja⁸⁸.

Već glavni orisi takvog režima nastave pokazuju da je prava svrha postojanja Pravoslavne akademije bila izobrazba potrebnog činovničkog i pravosudnog osoblja, a njena važna funkcija, usklađena s potrebama neoapsolutističkog razdoblja, bila je i doprinos pravnoj unifikaciji na prostorima Monarhije. Visokoškolska institucija ustrojena s tako ograničenom svrhom nije mogla svojim polaznicima ni sredini dati čvrste akademske temelje čega su bili

svjesni i njeni suvremenici, pa je osnivanje Pravoslavne akademije još više potaklo napore prema otvaranju sveučilišta i unutar nje same⁸⁹.

Za ravnatelja Akademije bio je postavljen Pavao Muhić koji je tu dužnost obnašao do 1871. godine kada će otići na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, pa će od tada do konca postojanja Akademije 1874. dužnost ravnatelja obnašati M. Mesić. Provedbenim propisom utvrđeno je da nastavnici moraju predavati dva sata na dan, i to hrvatskim jezikom, a iznimno latinskim (ako ne bi bilo moguće naći odgovarajućeg profesora). Vladarevim rješenjem svi predmeti su podijeljeni među četiri zatečena profesora (E. Suhaj, A. Molnar, M. Smodek, P. Muhić),⁹⁰ dok će za austrijsko građansko te za austrijsko kazneno pravo profesori biti imenovani naknadno. To je uskoro i bilo učinjeno,⁹¹ pa je Pravoslavna akademija tako dosegla predviđeni broj od šest profesora. Po broju studenata ona je 1853. s upisana 33 studenta bila na trećem mjestu među pet srodnih institucija u Monarhiji⁹².

Iz svega iznijetog jasno je da ni Pravoslavna akademija nije bila puni akademski studij te da nije mogla podjeljivati akademske titule i unatoč tome što je trebala davati kvalitetniju pravnu izobrazbu negoli prijašnji Pravni fakultet Kraljevske akademije znanosti. Prema aktu o osnivanju Pravoslavne akademije za stjecanje akademskog stupnja (doktorata) trebalo je nakon tri godine Akademije provesti još dva semestra na austrijskom ili nekom stranom sveučilištu i tamo položiti propisane stroge ispite (rigoroze). Takva ograničenja utjecala su i na odlazak boljih učenika na strana sveučilišta, dalje smanjenje broja studenata na Akademiji, zapošljavanje neadekvatnog nastavnog osoblja i općenito slabiju razinu izobrazbe. Molbe koje su upućivane iz Pravoslavne akademije u Zagrebu da se ona uzdigne na fakultetsku razinu, da se odobre stipendije za zagrebačke studente kako bi ih se potaklo da studiraju u Zagrebu kao i argumenti protiv mogućnosti ukidanja koji su se pozivali na to da tek iz Pravoslavne akademije može izrasti sveučilište nisu nimalo pomogle u napretku te institucije. Štoviše, reforma koja je uslijedila nakon uvođenja apsolutizma 1852. godine i posljedično raskidanje s tekovinama 1848. uvelo je dodatna ograničenja. Tako je od 1855. godine umjesto dva trebalo provesti čak četiri semestra na sveučilištu i to pod posebnim nadzorom dekana⁹³, a 1855. do 1861. kao

⁸⁹ Već 1852. molio je Pavao Muhić, ravnatelj Akademije, uz Jelčićevu podršku, uvođenje "prvog fakultetskog nauka" sa slobodom učenja i podučavanja i pravom podjeljivanja akademskih stupnjeva. Sam Tluun je pak želio ukinuti Akademiju. M. Gross, op. cit., 313.

⁹⁰ Predmeti su podijeljeni tako da su E. Suhaju dodijeljeni enciklopedija prava i državne znanosti, filozofija prava i austrijsko državno pravo; A. Molnar trebao je predavati dosad valjano privatno pravo, trgovačko i mjenbeno pravo te građanski postupak; M. Smodek statistiku, rudno pravo i austrijsko upravno zakonodavstvo; P. Muhić političko-kameralne znanosti te financijske znanosti i austrijsko financijsko zakonodavstvo, a I. Buratti-Sokčić (koji se predomislio te nije ni nastupio na dužnost) kazneno pravo. Usp. ne u svemu poklapajuće podatke u: M. Bosanac, Pravoslavna akademija (1850-1874), u: Spomenica 1969, I, op. cit., 84-85; A. Cuvaj, op. cit., III, 479; V. Klaić, op. cit., 36-37; Ž. Pavić, op. cit., 29-32.

⁹¹ U studenom 1850. profesorom austrijskog građanskog prava imenovan je Andrija Gostiša, dok je u travnju 1851. za profesora kaznenog prava i postupka imenovan Antun Roje nakon što je to odbio Ivan Buratti Sokčić. Usp. M. Bosanac, Pravoslavna akademija, u: Spomenica 1969, I, 85.

⁹² Najbrojnija je bila požunska Akademija sa 72 studenta. Usp. podatke u članku B. Šuleka iz Pravnika br. 7 iz 1853, prenet u: V. Klaić, op. cit., 43.

⁹³ Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1855, op. cit., 374. Tim još rigoroznijim režimom rasprišene su nade da će Pravoslavna akademija prerasti u četverogodišnji studij koje su se u Hrvatskoj pojavile prilikom reforme 1855. godine kada je trajanje studija na ugarskim akademijama povećane na tri godine. V. govor P. Muhića, ravnatelja Pravoslavne akademije, u Saboru na sjednici od 7. rujna 1861, u: Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861, Zagreb 1862, 780. V. i R. Horvat, Iz prošlosti hrvatskog Sveučilišta, Alma Mater Croatica, br. 8, travanj 1938, 220.

⁸³ J. Šidak (op. cit., 75) utvrđuje da je Kraljevska akademija znanosti bila ukinuta rješenjem 3. X. 1850. te je osnovana Pravoslavna akademija. Prema A. Cuvaju Pravoslavna akademija ispočetka je ustrojena prema privremenom naučnom ustrojstvu od 16. IX. 1849. godine (A. Cuvaj, op. cit., IV, 303) te je otpočela s radom 11. XI. 1849. (A. Cuvaj, op. cit., III, 479).

⁸⁴ Hrvatska građanska javnost očekivala je da se namjesto Kraljevske akademije znanosti otvori Sveučilište. No, po ugarskom uzoru ustrojena je tek Pravoslavna akademija koja je, za razliku od ugarskih dvogodišnjih, imala tri tečaja. V. A. Cuvaj, II, op. cit., 479; A. Mažuranić, Kratak pregled povjesnice Gimnazije Zagrebačke, u: Drugo godišnje izvješće o C. K. Zagrebačkoj višjoj gimnaziji koncem školske godine 1852, Zagreb, 1852, 15-16.

⁸⁵ M. Gross, op. cit., 312.

⁸⁶ Cit. propis v. u: V. Klaić, op. cit., 35-36.

⁸⁷ V. par. 1 privremenog statuta o uređenju Pravoslavne akademije u Zagrebu. Cit. propis v. u: V. Klaić, op. cit., 35-36.

⁸⁸ V. Razpis ministarstva bogoštovlja i nastave od 2. listopada 1855, kriepostan za svekoliku cesarevinu, kojim se proglašuju ustanove previšnje odluke od 25. rujna 1855. o uređenju pravoslavničkih i državno-znanstvenih nauka na austrijskih sveučilištima i pravnim akademijama, i ujedno izdaju nekiji overšbeni propisi, proiztičući neposredno iz pomenutih onih ustanova, Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1855, razdiel prvi, godina 1855, Zagreb, 1855, 369-380.

nastavni jezik na Akademiji važio je njemački. U cijelosti Akademija je sa smanjenim brojem studenata, problemima u popuni nastavnčkih mjesta, s ograničenom svrhom i stegnuta općim političkim razlozima životarila u razdoblju neoapsolutizma ne igrajući ozbiljniju ulogu u kulturnom životu Zagreba i Hrvatske⁹⁴.

Opisana svrha Pravoslavne akademije i okolnosti u kojima je izrasla odredile su i njen program koji je u posve pragmatičkom duhu propisalo Ministarstvo bogoštovlja i nastave u Beču. Program je predviđao dvanaest mahom pozitivnopravnih predmeta potrebnih činovnicima, bilježnicima i odvjetnicima. Tako su kao "učevni predmeti" bili propisani: "filozofija prava s enciklopedičkim uvodom u pravo- i državnoznanstveni nauk, pravo kazneno i postupnik kazneni, dosad valjano privatno pravo, austrijsko građansko pravo, pravo trgovačko i mjenbeno, teorija statistike, opća europska i austrijska statistika, austrijsko državno pravo, znanosti političke, pravo rudničko, pravo crkveno, teorija postupka u parnicama građanskim s novim zakonima koji su u Hrvatskoj i Slavoniji proglašeni, razlaganje financijskih i administrativnih propisa izdatih, za ovu krunovinu"⁹⁵. Uz te predmete još od 1849. predavalo se i sudbeno liječništvo⁹⁶. Unatoč posve praktičnoj usmjerenosti tih predmeta, vidljivo je da je u njima ipak sadržana i moderna sistematika pravnog studija i pravnih disciplina.

Nezadovoljstvo nastavnčkog zbora zbog manjkavog programa urodilo je osnivanjem već 1852. stolice kanonskog prava, a raspisan je i natječaj za mjesto profesora rimskog prava, na koje se nitko nije javio, pa je u ljetnom semestru tu dužnost preuzeo Emerik Šuhaj, profesor austrijskog državnog prava. Propisom o uređenju Akademije iz 1855. predviđeno je i da će se na drugoj godini predavati političko gospodarstvo, ugarsko-erdelsko pravo, austrijska statistika, a na trećoj godini financijsko zakonoslovlje, dok će se kao neobvezatan predmet predavati feudalno pravo pojedinih austrijskih zemalja ili njihova povijest te državno računovodstvo⁹⁷. U rujnu 1856. uveden je predmet povjesnica Austrijske Carevine koji je predavao Matija Mesić⁹⁸ i u sklopu kojeg je izlagana i hrvatska povijest⁹⁹. Na uvođenje premeta povjesnica Austrijskog Carstva vjerojatno valja gledati u sklopu nastojanja Thunove reforme da se iz programa (sveučilišta) izbaci racionalno prirodno pravo, a da se temelj studija prava postavi na povijesne predmete s ciljem opravdanja postojećih pravnih i državnih oblika nasuprot revolucionarnim zahtjevima izniklim 1848. godine¹⁰⁰. Mesić je 1859. nakon smrti profesora kanonskog prava Juraja Molnara preuzeo i taj predmet, a iste je godine imenovan za redovnog profesora obaju predmeta koje je predavao za sve vrijeme trajanja Pravoslavne akademije.

Konac razdoblja neoapsolutizma Pravoslavna je akademija dočekala s opisanim programom i bez vidljivih znanstvenih i nastavnih rezultata, ali ipak kao solidna osnovica za dalji razvoj prema punoj fakultetskoj i sveučilišnoj izobrazbi. Ta makar prilično skromna, ali ipak žarišna uloga Pravoslavne akademije bila je vidljiva i u tome što su njeni profesori bili

⁹⁴ M. Gross, op. cit., 313. Na istom mjestu usp. i navod da je uvođenje njemačkog jezika možda spasilo Akademiju od ukidanja.

⁹⁵ Par. 13. privremenog propisa o uređenju Pravoslavne akademije - usp. V. Klaić, op. cit., 36.

⁹⁶ Popis nastavnika v. u Ž. Pavić, op. cit., 31.

⁹⁷ Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1855, op. cit., 373-374.

⁹⁸ V. Klaić op. cit., 40, 46. Za potrebe toga predmeta u Mesićevom je prijevodu objavljena knjiga V. Tomeka, Povjesnica austrijske države za potrebe gimnazijala, Zagreb, 1856, zapravo češki srednjooškolski udžbenik.

⁹⁹ Usp. građu pismenih ispita iz tog predmeta u HDA, SPA, VIII, 438, 441, 487, 507, 528, 529, 553, 585.

¹⁰⁰ Usp. M. Gross, op. cit., 306 i 307-bilj. 27.

glavni suradnici kratkotrajnog stručnog časopisa "Pravnik" kojeg je 1852. pokrenuo Matija Mrazović nakon što se u Zadru - koji u XIX. st. bilježi više pokušaja visokoškolske nastave prava¹⁰¹ - ugasio prvi hrvatski pravni časopis "Pravodnoša".

2.2.2. VRAĆANJE USTAVNOSTI 1861. GODINE TE PREUSTROJSTVO I POLOŽAJ PRAVOSLOVNE AKADEMIJE U RAZDOBLJU 1868 - 1874. GODINE

Izlazak iz apsolutizma postavio je i pravni studij u Zagrebu u novo okružje u kojem će biti redefinirani i njegov oblik i njegove perspektive.

Povrat ustavnosti u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj 1861. godine, do kojeg je došlo pod pritiskom gospodarskih i financijskih problema, neuspjeha Monarhije u vanjskoj politici kao i zbog razvoja nacionalnih pokreta unutar nje, otkrilo je prostore za izgradnju vlastitih nacionalnih institucija na svim područjima. No, u pogledu institucionalnog položaja Pravoslavne akademije taj zaokret neće polučiti bitnih promjena. Ona će ostati podvrgnuta Namjesničkom vijeću koje je sada podvrgnuto novoustanovljenom Hrvatskom dvorskom dikasteriju i potom Hrvatskom dvorskom kancelaru u Beču te će nastavnici Akademije i dalje ostati činovnici u službi države podvrgnuti cjelovitom nadzoru države¹⁰².

No, do značajnijih pomaka došlo je u neposrednom političkom okružju Akademije. Pad apsolutističke i germanizatorske politike Beča u Hrvatskoj je praćen jasnijim uobličavanjem nacionalnoemancipatorskih ideologija i stranaka¹⁰³ čija su suglasja i prijepori došli do izražaja na Saboru 1861. godine. Neki od prijevora ubrzo će se prenijeti i na Akademiju u obliku neposrednih političkih pritisaka državnih organa¹⁰⁴, što će - s obzirom na njen institucionalni

¹⁰¹ Tako je u Zadru za francuske vladavine 1806. otvoren Licej s četverogodišnjom nastavom prava, a on je 1810. prerastao u Pravni fakultet u sklopu Središnjih škola sa statusom Sveučilišta. Javna poduka prava u razdoblju do 1813. postojala je i u Splitu, Trogiru i Šibeniku, a u Dubrovniku 1794-1808. I nakon odlaska Francuza u spomenutim je gradovima povremeno organizirana privatna poduka prava, a 1848-1852. u Zadru je radio četverogodišnji Privatni zavod za pravni studij. Usp. A. Cvitančić, Tradicija pravne nastave i pravne znanosti u Dalmaciji, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 17 (1980) 61-67; Š. Peričić, Pravni fakultet u Zadru za vrijeme francuske vladavine (1806-1813), Zadarska revija, 5 (1965) 389-402; Š. Peričić, Privatni zavod za pravni studij i pokušaj osnivanja Pravne akademije u Zadru, Zadarska revija, 4 (1967) 301-312.

¹⁰² U djelokrugu Namjesničkog vijeća bile su primjerice isplate Akademiji kao i nadzor nad računima, odluke o rasporedu nastavnika (na Akademiji i izvan nje), odluke o plaćama i nagradama nastavniciima, odluke o njihovim redovima i izvanrednim dopustima itd., a nepoželjna politička djelatnost nastavnika izazivala je upozoravajuću reakciju Namjesničkog vijeća ili pak Dvorskog kancelara preko Namjesničkog vijeća (v. dalje).

¹⁰³ Problem hrvatskih nacionalno-integracijskih ideologija prijevornice je točka među hrvatskim povjesničarima. O tom pitanju v. npr. M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, M. Gross (ur.), Društveni razvoj u Hrvatskoj, Zagreb, 1981, 175-190; M. Gross, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, op. cit., 283-306; M. Gross-A. Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, Zagreb, 1990; P. Korunić, Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875, Zagreb, 1989; P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine, Povijesni prilozi, 11, 177-252 (1992).

¹⁰⁴ Stupanj nadzora nad Akademijom može ilustrirati dopis Namjesničkom vijeću Ravnateljstvu potaknut dopisom Hrvatskog dvorskog dikasterija (predstojnik Dikasterija bio je I. Mažuranić) Namjesničkom vijeću. Pismom Vijeća ravnatelj je upozoren da profesor Akademije M. Šuhaj, inače istaknuti narodnjak, na javnim skupovima nastupa na način koji ne opravdava povjerenje koje mu je ukazano dodjelom učiteljskog mjesta i posvoje nesposjivo s položajem državnog službenika te je sugerirano poduzimanje potrebnih koraka, a najmanje stroži nadzor (usp. dopis Namjesničkog vijeća od 15. XI. 1861. u HDA, XV, 131). Namjesničko vijeće pozvalo se na nalog hrvatskog

položaj - "pomoći" neutralizaciji političkog djelovanja Akademije. No, temeljno političko suglasje na Saboru 1861. o potrebi podizanja "narodne prosvjete" i kulturnih ustanova potrebnih za izobražavanje puka koje bi izvršila intelektualna elita izrasla na svijesti o važnosti nacionalne kulture imat će svoje djelatne posljedice. Prihvaćenost takvog stava među hrvatskom građanskom elitom urodit će naporima - potaknutima i djelatno pomognutima ponajprije od Strossmayera i narodnjaka - usmjerenima k otvaranju sveučilišta i akademije znanosti. To usmjerenje već je na Saboru 1861. urodilo prijedlogom cjelovitog zakonskog članka o osnivanju sveučilišta u Zagrebu,¹⁰⁵ koji je kralj, dakako, odbio potvrditi, dok je sam Sabor 1861. koji nije ispunio očekivanja u procesu redefiniciranja Monarhije ubrzo raspustio. No, čvrsta strukturalna i vrijednosna ukorijenjenost inicijative za osnivanjem sveučilišta polučila je obnovu tog zahtjeva na prvom sljedećem Saboru 1865. godine. U novim političkim okolnostima ta su se nastojanja sada kretala u okviru igara oko izglasavanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Kralj je, naime, 1866. dao traženu potvrdu na statute Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Narodnog muzeja, dok je (1867) na zahtjev za otvaranjem sveučilišta reagirao s karakterističnim kompromisom. Dozvolio je produženje studija na Pravoslavnoj akademiji na četiri godine i uvođenje fakultetskog programa te izravan odlazak s nje na neko od sveučilišta¹⁰⁶, ali uz uvjet da se sredstva za Pravoslavnu akademiju osiguraju iz već stvorenih fondova za otvaranje zagrebačkog sveučilišta koja su bila prikupljena od donacija. Time je htio pokazati da će otvaranje sveučilišta dopustiti tek kao nagradu za izglasavanje Hrvatsko-ugarske nagodbe¹⁰⁷. Takav kompromis saziv Sabora 1865-1867. godine - doskora raspušten upravo zbog otpora nagodbi s Ugarskom - nije htio prihvatiti.

Međutim, nakon konstituiranja ubrzo sazvanog "Rauchovog" Sabora 1868. sa znatnom unionističkom većinom izabranom po oktroiranom izbornom redu, kralj je otpisom od rujna 1868. odredio preustrojenje Pravoslavne akademije čak i prije negoli je Sabor Nagodbu prihvatio. Nakon što je sklopljena Nagodba te potom 1869. osnovana Zemaljska vlade s nadležnošću u autonomnim poslovima, Akademija je došla u djelokrug Vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu.

Preustrojstvo Pravoslavne akademije 1868. godine na četverogodišnje trajanje bilo je oblikovano prema uzoru na austrijsku nastavnu osnovu. Preustrojstvo je provedeno tako da je uz protezanje na četiri godine studij dopunjen i predmetima koji djecom odgovaraju nastavnoj

osnovi koja je raspisom od 2. listopada 1855. bila propisana za "pravo- i državoslovne fakultete" u Monarhiji¹⁰⁸. Stoga je i bio dopušten i izravn prelazak na neko od stranih sveučilišta gdje su se mogli polagati strogi ispiti, to jest steći doktorat. Time je Akademija dobila faktičan fakultetski status s izvanjskom sankcijom i predstavljala prijelazni korak prema otvaranju sveučilišta.

Dodatni korak u tom smjeru predstavljao je Zakon o utemeljenju Sveučilišta koji je Sabor izglasao 1869. godine¹⁰⁹. Kralj ga je sankcionirao kao nagradu sazivu Sabora koji je prihvatio Nagodbu. No, puno oživotvorenje tog propisa provedeno je tek Zakonom o ustrojstvu sveučilišta 1874. godine¹¹⁰ donijetim nakon dolaska Mažuranića na mjesto bana kada je Sveučilište konačno i otvoreno.

Sva ta zbivanja - slom neoapsolutizma, pitanje preuređenja Monarhije i sklapanja Nagodbe, ideološka i kulturna kretanja u Hrvatskoj, a osobito naponi za utemeljenjem Sveučilišta te neposrednije pripreme za njegovo otvaranje - uvelike su obilježila rad i atmosferu na Pravoslavnoj akademiji od njenog preustrojstva 1868. godine do otvaranja Sveučilišta 1874. godine.

Preustrojstvom Pravoslavne akademije u Zagrebu 1868. godine prihvaćen je austrijski model sveučilišne pravne izobrazbe po režimu iz 1855. godine prema kojem prve dvije godine zauzimaju prvenstveno pravno-povijesni predmeti, a druge dvije pozitivno-pravni i predmeti javnih financija¹¹¹. Stoga je - kao dopuna dotadašnjem nastavnom planu koji je trebalo usmjeriti prema akademskoj razini - bilo propisano da se glavnima smatra osam "učiteljskih stolica": rimsko pravo, povijest prava, kanonsko pravo, građansko pravo, građanski postupak, kazneno pravo, dvije katedre političkih znanosti te "ako sredstva dosegnu i stolica za povijest i filozofiju" što je trebala biti i jezgra budućeg Filozofskog fakulteta¹¹². Kao poseban jednosemestralni predmet bio je predviđen i nikad osnovani predmet povijest slavenskoga prava, a uspjeh neće doživjeti ni postupak ožvljavjanja posebne katedre međunarodnog i državnog prava¹¹³. Svi ti predmeti trebali su se predavati unutar prilično zgusnute satnice¹¹⁴.

¹⁰⁸ Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1855, op. cit.

¹⁰⁹ Zakonski članak o utemeljenju Sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, v. u: Spomenica na svetčano otvaranje Kralj. Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu, Zagreb, 1875. (dalje: Spomenica 1875), op. cit., 41-42.

¹¹⁰ Zakonski članak sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5. siječnja 1874, ob ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (dalje: Zakon o Sveučilištu 1874). Ovdje sam se koristio tekstem toga zakona objavljenom u: Spomenica 1875, op. cit., 49-69.

¹¹¹ V. otpis Kraljevske hrvatske dvorske kancelarije koji sadrži taj propis, u: Dnevnik Sabora 1868-1871, op. cit., 86-87.

¹¹² V. Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držan u glavnom gradu Zagrebu god. 1868, u Zagrebu (s. a.), 86.

¹¹³ Uz popunjenje predmeta povijest slavenskoga prava bit će vezana stalna nastojanja i neriješeni problemi, a što se tiče katedre međunarodnog i državnog prava odvjetnik M. Bedeković, koji je imenovan suplentom za te predmete i za povijest slavenskoga prava, predomislić će se već nakon postavljenja. V. V. Klaić, op. cit., 50.

¹¹⁴ Sukladno kraljevom otpisu o presutrojenju Pravoslavne akademije na prvoj godini predavali su se dvosemestralni predmeti povijest prava s po 5 sati tjedno, rimsko pravo 10 sati, austrijska povijest 5 sati. Na drugoj godini trebali su se predavati dvosemestralno kanonsko pravo 5 sati te jednosemestralni etika 5 sati, povijest prava slavenskoga 4 sata, hrvatsko-ugarsko pravo 5 sati, filozofija prava 4 sata, enciklopedija prava 2 sata, europska statistika 5 sati, feudalno pravo 2 sata i kanonsko pravo Grko-istočne crkve 3 sata. Na trećoj godini predavalo se austrijsko civilno pravo 10 sati, kazneno pravo i kazneni postupak 5 sati, jednosemestralni narodna ekonomija 5 sati, financijska znanost 5 sati, međunarodno i državno pravo 4 sata. Na četvrtoj godini: austrijski građanski parbeni

dvorskog kancelara (I. Mažuranića) i u svom dopisu Ravnateljstvu 3. siječnja 1862, i to opet povodom Šuhaja. Dopisom je upozoreno da načela koja Šuhaj razvija u javnim nastupima poput onih u Saboru nisu u suglasju s položajem državnog službenika, i to na učiteljskom zavodu. Uz ogradu da u novim okolnostima nikome nije zabranjeno da "shodnim načinom slobodno razvija svoje mnijenje o predmetih javne uprave", tvrdi se da "način" na koji to čini Šuhaj ne može učvrstiti povjerenje koje mu je kralj povjerio kao svom službeniku te se poziva ravnatelj da mu predoči sve štetne posljedice koje bi nastupile "ako se ne bi strogo deržao staze umirenosti potrebite u današnje doba" (HDA, XVI, 1 /1862). I podulji dopis Namjesničkog vijeća Ravnateljstvu 27. XII. 1863. daje općenito upozorenje da se više poradi na znanstvenom i čudorednom podizanju mladeži s čime je nespojiva djelatnost nastavnika izvani Akademije koja bi "na mlade mogla politički uplivati", a ujedno se upozorava na zakonsku obvezu da se za svakog studenta bilježe podaci o čudorednom držanju (HDA, XVI, 246 /1863). Očita je široka obuhvatnost državnog nadzora kao i njegova politička obojenost.

¹⁰⁵ V. saborski članak 84 "ob osnivanju jugoslavenskoga sveučilišta u Zagrebu" Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861, Dio I, Zagreb, 1862, 87-101. V. i Dnevnik Sabora 1861, op. cit., 782-798.

¹⁰⁶ U tom je smislu Namjesničko vijeće pozvalo Pravoslavnu akademiju da podnese izvješće o stanju osoblja na Akademiji te da dađe prijedloge o načinu preustrojenja na četverogodišnji tečaj (dopis Namjesničkog vijeća Ravnateljstvu Pravoslavne akademije od 9. svibnja 1867. u HDA, SPA, XVIII, 82 /1867).

¹⁰⁷ M. Gross-A. Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, Zagreb, 1992, 416.

Simbolični pomak u položaju Akademije bilo je i pretvaranje njenog "Učiteljskog zbora" u "Profesorski zbor" kako se on sada naziva. Simbolični i stvarni pomak kao i dodatno približavanje austrijskim sveučilišnim standardima pak bilo je ukidanje godišnjih i polugodišnjih ispita te uvođenje državnih teoretskih ispita kao i uvođenje sveučilišnih "index lectionum", što je, nakon upornih traženja Profesorskog zbora¹¹⁵, konačno izvedeno 1870-1871. godine¹¹⁶. Od teoretskih ispita koji su se polagali pred posebnim povjerenstvima prvi se, nakon četvrtog semestra, polagao pravno-povijesni ispit koji je obuhvaćao rimsko i crkveno pravo, opću povijest prava u savezu s poviješću prava Austrougarske Monarhije¹¹⁷, dok su se sudstveni te državnoznanstveni ispiti polagali kasnije. Ispiti su bili pismeni i usmeni.

Za polaganje strogih ispita odnosno za stjecanje doktorata valjalo je i dalje otići na neko od pravih sveučilišta, ali sada prelaz više nije bio uvjetovan - osim potvrdom postignutih povoljnih rezultata studija - te se bez ikakvih zapreka moglo odmah pristupiti polaganju sveučilišnih rigoroza.

Međutim, ovaj normativni okvir koji je bio usmjeren na formiranje neke vrste prijelaznog akademskog studija, a ne tek na poboljšanje razine visoke strukovne škole, nije prošao bez ozbiljnijih problema u stabiliziranju cjelokupne strukture koja je ionako bila zamišljena tek kao privremena. Unatoč promjenama Pravoslavna akademija ostala je u osnovi škola usmjerena na izobrazbu potrebnih činovnika te "nije ni izdaleka zadovoljavala potrebama višeg duševnog života"¹¹⁸. Tom su pogodovali i političke nestabilnosti postnagodbenog razdoblja, strogi politički nadzor, a posebice osiono upravljanje banskog namjesnika odnosno bana Levina Raucha (naročito progoni 1870), problemi u nepostojanju podloge u odgovarajućim stručnjacima koju je tek trebalo "stvoriti" kao i financijski problemi. To je sve urodilo poteškoćama u organizaciji nastave, a osobit problem predstavljalo je popunjavanje katedri s odgovarajućim osobljem.

Za cijelog trajanja Pravoslavne akademije gotovo je svaki od nastavnika izvodio nastavu iz više raznorodnih predmeta te opterećen nastavom i drugim otegotnim uvjetima svoga posla u

postupak 8 sati, mjenbeno pravo 5 sati, ustavna i upravna politika 5 sati, rudno pravo 4 sata. V. odnosni propis u zapisniku XI. saborske sjednice od 12. rujna 1868, u: Dnevnik Sabora 1868-1871, op. cit., 86-87.

¹¹⁵ V. npr. dopis Namjesničkog vijeća kojim obavještava Ravnateljstvo akademije da je kralj dozvolio da se u Zagrebu uz komisiju za sudstvene ispite ustroji i komisija za državno-znanstvene ispite, ali da tim ispitima ne mogu pristupiti završeni studenti Pravoslavne akademije jer se to protivi zakonu iz 1855. te da Namjesničko vijeće unatoč inzistiranju Akademije neće dati ponovnu inicijativu za vladarevu dozvolu u tom smislu koju je već dalo slijedeći inicijativu Akademije od 15. VIII. 1864. (HDA, SPA, XVII, 65 /1865). V. i prosvjed Profesorskog zbora Zemaljskoj vladi i traženje ukidanja semestralnih ispita s argumentom da oni više nemaju smisla pokraj državnih ispita zbog čega je nepotrebno umnožen broj ispita što nije bila svrha protezanja studija na četiri godine (usp. zapisnik sjednice Profesorskog zbora od 13. prosinca 1868. u HDA, SPA, II).

¹¹⁶ Usp. dopis Odjela za bogoštovlje i nastavu o ukidanju godišnjih i semestralnih ispita i uvođenju državnih teoretskih ispita te o uvođenju "index lectionum" kakav postoji na sveučilištima (dopis od 15. siječnja 1871. u HDA, SPA, XXI, 39) te obavijest o tome na sjednici Profesorskog zbora 22. veljače 1871. (HDA, SPA, II) te A. Cuvaj, VI, op. cit., 97.

¹¹⁷ Primjerice, predsjednik povjerenstva za pravno-povijesne ispite bio je Matija Smodek, profesor statistike i rudnog prava, dok su članovi Matija Mesić, profesor povijesti austrijske carevine, Stjepan Spevec, profesor rimskog prava, Aleksandar Bresztyenszky, profesor političkih znanosti, građanskog sudskog postupka i trgovačkog i mjenbenog prava, Franjo Burgstaller, profesor austrijskog građanskog prava i Milajlo Posilović, namjesni profesor opće povijesti prava, enciklopedije i feudalnog prava (popis nastave i zaduženja od 29. lipnja 1872. u HDA, SPA, XXII, 205).

¹¹⁸ Usp. A. Cuvaj, op. cit., VI, 97.

okolnostima neprestanih promjena zasigurno nije ni mogao postići osobite rezultate. K tome je postojala izrazita fluktuacija nastavnika, od kojih su se neki zadržali tek kraće vrijeme ili se pak predomisli te odustali od dogovorenog stupanja na posao,¹¹⁹ dok su drugi pokazali različite "nedostatke" prilikom obavljanja posla¹²⁰. Fluktuacija je bila uvjetovana i činjenicom da je Akademija bila žarište hrvatske pravne i političke elite te je više nastavnika otišlo na očito atraktivnije političke i pravosudne dužnosti,¹²¹ dok su drugi pak s Akademije udaljeni upravo zbog političkih razloga¹²². Više mladih pravnikâ poslano je na studij u Beč kako bi stekli doktorski stupanj uz obvezu da sljedećih 10 godina rade kao nastavnici Akademije. Veći dio njih doista je i preuzeo mjesta već na Pravoslavnoj akademiji ili kasnije na Sveučilištu¹²³. Sve to bili su neki od važnih razloga da je za svega 25 godina postojanja Akademije kroz nju prošlo oko dvadesetpetorice nastavnika različitog statusa¹²⁴.

Potpuna personalna i financijska ovisnost Pravoslavne akademije o Vladi stvarala je određenu neizvjesnost u očekivanjima. Život na Akademiji možda je ponajviše obilježavala usmjerenost Profesorskog zbora na popunu nastavnog osoblja te nastojanje da se nastava izvodi u skladu s planom - što mu unatoč naporu ni jedne godine nije posve uspjelo¹²⁵. Odvijanje

¹¹⁹ Ivan Buratti-Sokčić imenovan je za redovnog profesora Kaznenog prava i kaznenog postupka, ali se zalivio već nakon nekoliko tjedana i prije negoli je stupio na posao; naprijed već spomenuti odvjetnik M. Bedeković imenovan je 1868. suplentom za međunarodno i državno pravo te za povijest slavenskog prava, ali se predomislio prije negoli je stupio na posao.

¹²⁰ Osobeni Mirko Mikuličić bio je suplentom rimskog prava 1867-68, a potom suplentom povijesti prava, enciklopedije i feudalnog prava, ali je 1869. razriješen zbog nečudorednog privatnog života. Mijo Posilović bio je suplentom povijesti prava nakon udaljenja I. Brlića, ali pauze u nastavi, službeno dopisivanje koje je vodio povodom izostajanja zbog bolesti (usp. HDA, SPA, XXII, 294 i zapisnike sjednica Profesorskog zbora u tom razdoblju u HDA, SPA, II), a osobito činjenica da je poništen natječaj na koji se javio (usp. dopise Akademije i Odjela za bogoštovlje i nastavu od 29. VIII. i 3. IX. 1871. u HDA, SPA, XXI, 153 i 162) ukazuju da nije zadovoljio neka ili nečija očekivanja. Valja primijetiti i da je Posilović bio aktivan u Saboru te da je bio u operbenoj skupini s M. Makanećem koji je s Akademije udaljen iz političkih razloga.

¹²¹ P. Muhić je 1871. postao predstojnik Vladinog Odjela za bogoštovlje i nastavu; E. Šulaj, protiv kojeg je 1861. Hrvatski dvorski kancelar usmjeravao političke pritiske, postao je 1867. savjetnik upravo Hrvatske dvorske kancelarije, a već je i prije imao zamjenu zbog djelatnosti u Saboru; A. Gostiša postao je 1864. vijećnik Banskog stola; A. Rojc je 1854. postao zamjenik državnog nadodvjetnika; F. Burgstaller je 1872. postavljen za prisjednika Županijskog sudbenog stola u Zagrebu pod uvjetom da i dalje predaje na Akademiji, ali je unatoč tome to odbio dalje činiti.

¹²² Prvi je, otpisom Vlade u lipnju 1870, zbog opozicijske djelatnosti udaljen Milan Makaneć, vrsni intelektualac i kasniji opozicijski saborski enfant terrible koji je nakon stjecanja doktorata u Beču 1868. postavljen najprije za profesora rimskog prava, a potom za profesora austrijskog kaznenog prava i postupnika, etike i filozofije prava. Ubrzo nakon njega otpisom Vlade u kolovozu 1870. udaljen je i umjereni unionist Ignjat Brlić, od 1869. namjesni profesor opće povijesti prava, čiji je razlog udaljenja bio u političkom neslaganju s banom Rauchom koji takvo što nije običavao tolerirati. Valja napomenuti i da je Makaneć 1871. u Vojnom Sisku zakratko uređivao i časopis "Novi pravnik" (9 brojeva).

¹²³ To su bili M. Makaneć, S. Spevec, M. Posilović, F. Vrbanić, L. Marjanović, J. Pliverić, N. Jakšić. Usp. V. Klaić, op. cit., 48.

¹²⁴ To su (prema popisu u: Ž. Pavić, op. cit., 29-31): M. Bedeković, A. Bresztyenszky, I. Brlić, I. Buratti-Sokčić, F. Burgstaller, A. Gostiša, A. Hudovik, B. Lorković, M. Makaneć, I. M. Matok, L. Marjanović, M. Mesić, M. Mikuličić, A. Molnar, J. Molnar, P. Muhić, P. Petrić, M. Posilović, D. Rašić, A. Rojc, M. Sachs, M. Smodek, M. Spevec, N. Špun-Strižić, M. Šulaj, F. Vrbanić.

¹²⁵ Najčešći i najveći problemi nastajali su zbog brojnih odlazaka pojedinih nastavnika na druge dužnosti. K tome uopće se nije predavalo kanonsko pravo grko-istočne crkve, a unatoč nastojanjima za nalaženje profesora, nije se predavala ni povijest slavenskog prava (osim jednog, vjerojatno taktičkog, nastojanja M. Mikuličića), dok se feudalno pravo predavalo povremeno.

normalnog tijeka nastave komplicirala je i usmjerenost Vlade i ravnateljstva na pripremu za otvaranje sveučilišta, u sklopu čega se nanijerno odustajalo od rješavanja nekih pitanja na Akademiji, a neke poteze resila je i nedomišljenost pa i kontroverznost¹²⁶. Sve je to u ovom kratkom razdoblju ograničavalo punu djelatnost ove institucije kakva bi se - gledano izvana - mogla očekivati. No, u tome doista i nije bilo ničeg čudnog. Ne samo zbog nepovoljnih uvjeta u okružju već i zbog toga što je to razdoblje doista bilo ne samo prijelazno već i de facto formativno sveučilišno razdoblje u kojem se novouvedeno ustrojstvo sveučilišnog tipa moralo praksom samodefinirati. Vjerojatno su zbivanja u ovom razdoblju u kojem su via facti uvedeni elementi sveučilišnog modela pravne izobrazbe olakšala prve korake Pravnog fakulteta pa i Sveučilišta. Izvan je svake sumnje da je postojanje i djelovanje Pravoslavne akademije i njenih nastavnika omogućilo izrastanje Pravnog fakulteta i modernog Sveučilišta u Zagrebu.

Osnivanjem Sveučilišta 1874. Pravoslavna akademija prestala je postojati ostvarivši svoju ograničenu, ali iznimno važnu ulogu. Iz redova Pravoslavne akademije na Pravni fakultet prešli su svi nastavnici, osim M. Smodeka koji je umirovljen te M. Posilovića koji nije imenovan¹²⁷.

S osnivanjem Sveučilišta prestat će postojati i knjižnica Pravoslavne akademije kojom je 33 godine entuzijastički upravljao Matija Smodek. On će, unatoč umirovljenju, zakratko nastaviti upravljati i novosnovanom Sveučilišnom knjižnicom. Međutim, prvi bibliotekar imenovan koncem 1874-1875. odmah će poradići na objedinjavanju knjižnice Pravoslavne akademije (21.642 sveska) i knjižnice Narodnog muzeja (16.500 svezaka), čime će knjižnica Pravoslavne akademije i faktično prestati postojati.

2.3. PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 1874 - 1918. GODINE

2.3.1. OSNIVANJE I POLOŽAJ SVEUČILIŠTA I PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU 1874. GODINE

Zahtjevi za osnivanjem sveučilišta u Zagrebu i oživotvorenje Leopoldove povelje o sveučilišnim privilegijama stalno su prisutni u hrvatskoj kulturnoj javnosti, a od 1790. ozbiljnu i čvrstu podršku prvi će put naći i u Hrvatskom saboru¹²⁸. Nastojanja na uspostavljanju sveučilišta u Zagrebu posebice se intenziviraju u XIX. stoljeću kao sastavni dio procesa izgradnje modernog hrvatskog građanskog društva i moderne hrvatske nacije i države. U tom razdoblju uspostava sveučilišta postaje jedan od prioritetnih kulturnih i političkih ciljeva hrvatskog nacionalnog pokreta¹²⁹. Stoga se napori na osnivanju sveučilišta s jedne strane nadovezuju na razvoj visokoškolskih tradicija i razvoj znanosti koji traže svoje puno oživotvorenje u vrhunskoj nacionalnoj znanstveno-nastavnoj instituciji, a s komplementarne strane ti zahtjevi dijele s odgovarajućim političkim snagama političke i kulturne ciljeve, ideološkijsku podlogu, argumentaciju i intenzitet kao i (ne)mogućnosti provedbe karakteristične za pojedina razdoblja. U tom svjetlu valja gledati i na mjesto Pravnog fakulteta.

Za izrastanje Sveučilišta u Zagrebu je - unatoč dvostoljetnom kontinuitetu odgovarajućih napora - od neposrednog je značenja već navedeni rad Sabora 1861. usmjeren na izgradnju institucionalnih temelja modernog hrvatskog društva. Tadašnjim nastojanjima za osnivanje sveučilišta predvođenim od biskupa Strossmayera svojim su radom u izradi zakonskog nacrtu o sveučilištu aktivno pridonijeli i profesori Pravoslavne akademije M. Mesić i P. Muhić¹³⁰. Tada izrađen, ali od vladara nepotvrđen nacrt zakona o sveučilištu odražavao je prevladavajuća politička nastojanja u Saboru. Nacrtom zakona - koji će kasnije poslužiti za izradu zakona o ustrojstvu sveučilišta 1874 - bilo je predviđeno osnivanje Sveučilišta s četiri fakulteta te nastavni planovi za svaki od njih. Pravni fakultet trebao je trajati četiri godine, a na njemu su se trebali predavati predmeti: enciklopedija prava, pozitivno državno pravo Trojedne Kraljevine, "umna politika sa pozitivnim zakonima", statistika Trojedne Kraljevine, hrvatsko-ugarsko pravo, rimsko pravo, opća povijest slavenskog prava a osobito jugoslavenskog, crkveno pravo, građansko pravo, kazneno pravo i postupak, mjenbeno, trgovačko i pomorsko pravo i građanski postupak¹³¹.

¹²⁸ Te je godine Akademija predstavkom Saboru zatražila oživotvorenje Leopoldovog privilegija (inače, u to doba zametnutog), a Sabor je tada u instrukciji svojim nuncijima na Ugarsko-hrvatskom saboru prvi put izrazio pristajanje uz molbu Akademije. V. J. Šidak, op. cit., 59. Izvorni tekst i paralelni prijevod predstave Kraljevske akademije znanosti Saboru v. u: Spomenica 1969, I, 317-319.

¹²⁹ Takav je zahtjev iznijet već 1844. u Željama rodoljuba u "Branislavu" br. 3 iz 1844. a potom i u zamolbi Sabora vladaru. No, posebno je značajno da se otvaranje sveučilišta pojavljuje kao sedma točka, odmah nakon bitnih političkih zahtjeva, u već navedenim Zahtjevanjima naroda iz 1848. temeljnom programskom dokumentu hrvatskog nacionalnog pokreta u devetnaestom stoljeću. Grof E. Corberon nastojao je i osobnim vezama na otvaranju Sveučilišta. Usp. J. Šidak, op. cit., 73-74, 76-77.

¹³⁰ Mesić i Muhić bili su članovi odbora za izradu zakona o sveučilištu, a Muhić je bio i izvjestitelj tog odbora. O njihovoj aktivnosti v. Dnevnik Sabora 1861, op. cit., 928, 933 i dr.

¹³¹ Spisi saborski 1861, op. cit., 90.

¹²⁶ Tako, natječaj za opću povijest prava i slavensku pravnu povijest te kazneno pravo i postupak povodom kojeg je Ravnateljstvo Akademije poslalo Vladi molbe M. Mikulčića, R. Bakotića i A. Rojca - ali ne i M. Posilovića koji se također javio - uz upit da li da se te stolice uopće popune s obzirom na predstojeće otvaranje Sveučilišta. Štoviše, kasnije je iz Akademije upućena sugestija da se odustane od popune tih stolica jer se s otvaranjem Sveučilišta može očekivati da će se javiti i "valjanije sile". Nakon toga je Odjel za bogoštovlje i nastavu doista obavijestio Akademiju da se odustaje od popune, a da namjesni profesori ostaju na svojim mjestima. Usp. Akademijine i Vladine dopise od 29. VIII. i 3. IX. 1871. u HDA, SPA, XXI, 153 i 162.

¹²⁷ Usp. dopis Odjela za bogoštovlje i nastavu od 12. IX. 1874. u HDA, SPA, XXIV, 232.

Napori na osnivanju sveučilišta nastavljani su i nakon raspuštanja Sabora 1861, a u njima su i dalje sudjelovali nastavnici Pravoslavne akademije, posebice P. Muhić i M. Mesić¹³². P. Muhić je bio i predsjednik znanstveno-naukovnog odbora Sabora 1865-1867. koji je ponovio prijedlog Saboru za traženje dozvole osnivanja sveučilišta i njegovo otvaranje već 1867. godine te - u svezi s tim - i prijedlog za preustroj Pravoslavne akademije u Pravoslavni fakultet¹³³. To je Sabor i prihvatio te je u odgovarajućoj predstavi kralju Sabor posebno zatražio da u nastavni plan budućeg Pravoslavnog fakulteta uđu određeni predmeti za koje ima potrebe da se predaju¹³⁴. Kralj je odgovorio rješenjem o preustroju trogodišnjeg tečaja Pravoslavne akademije na četverogodišnji uz uvođenje novih predmeta koji odgovaraju znanstvenoj osnovi austrijskih pravnih fakulteta, ali je Sabor to ocijenio nedovoljnim i dalje inzistirajući na Sveučilištu¹³⁵. Dakako, ni nova predstava nije prihvaćena, a "neposlušni" Sabor saziva 1865. koji je odbio kompromise oko potpisivanja Nagodbe ubrzo je raspušten.

Ali, ni "Rauchov" Sabor zbog pritiska javnosti nije mogao izbjeći rješavanje pitanja osnivanja Sveučilišta. U tome će iznimno važnu ulogu imati studenti i profesori Pravoslavne akademije. Nakon vijesti da studenti Pravoslavne akademije namjeravaju poslati deputaciju kralju prilikom njegova dolaska u Zagreb 8. III. 1869. s molbom za osnivanje sveučilišta, Proforski zbor podnio je inicijativu Saboru u kojoj traži donošenje saborskog zaključka o osnivanju Sveučilišta Franje Josipa I. te predlaže preustrojenje Pravoslavne akademije na Pravo- i državoslovni fakultet, osnivanje temeljnih katedri Filozofskog fakulteta i preustrojenje nadbiskupskog liceja u Teološki fakultet¹³⁶. Temeljem ove molbe u Saboru je formiran poseban ad hoc odbor čiji je prijedlog Sabor po hitnom postupku usvojio kao Zakonski članak o utemeljenju Sveučilišta u glavnom gradu Zagrebu, koji je ubrzo dobio vladarevu potvrdu¹³⁷. Taj zakon, koji je zapravo imao programski karakter jer je tek propisivao da će se sveučilište utemeljiti, u osnovi je prihvatio koncepciju izgradnje sveučilišta kako ga je predložio Proforski zbor Pravoslavne akademije koji je pak prosljedio koncepciju iz Sabora 1861. Predstojao je posao izrade zakona o ustrojstvu sveučilišta, za što je izabran saborski odbor za izradu nacrtu o ustrojenju sveučilišta u koji su opet izabrani P. Muhić kao predsjednik te M. Mesić kao član¹³⁸.

¹³² Tako je Kraljevsko namjesničko vijeće temeljem prijedloga Hrvatske dvorske kancelarije imenovalo P. Muhića predsjednikom stručnog odbora za raspravu o saborskom nacrtu zakona o sveučilištu, među čijim su članovima bila i trojica profesora Akademije. Matija Mesić je pak bio član Gospodarskog odbora. Usp. Spomenica 1875, op. cit., 20, 21. Pavao Muhić imenovan je i predsjednikom znanstveno-naukovnog odbora saborskog saziva 1865-67.

¹³³ Spomenica 1875, op. cit., 122.

¹³⁴ U predstavi koju je Sabor na prijedlog znanstveno-naukovnog odbora po izvjestitelju P. Muhiću primio 29. XII. 1866. navode se predmeti povijest slavenskog prava uopće, a posebice jugoslavenskoga, s osobitim obzirom na ona prava koja su utjecala na stvaranje prava slavenskog, statistika Austrijske Carevine s posebnim obzirom na statistiku Trojedne Kraljevine, javno pravo hrvatsko-ugarsko s posebnim obzirom na javno pravo Austrijske Carevine, crkveno pravo grko-istočne crkve. Usp. Spomenica 1875, op. cit., 24.

¹³⁵ Spomenica 1875, op. cit., 29.

¹³⁶ Usp. Spomenica 1875, op. cit., 31-35.

¹³⁷ Tekst molbe Pravoslavne akademije Saboru v. u: Spomenica 1875, op. cit., 31-35 kao i tekst Zakonskog članka ob utemeljenju Sveučilišta u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, Spomenica 1875, op. cit., 37.

¹³⁸ Ipak, valja navesti i vrlo kritičke Strossmayerove opaske o Muhićevom radu koji je smatrao da je Muhić "dobričina", ali "mlitav", da "ne slivada taj posao", da se "ne brine ništa, a i ne pozna ljudi"... Usp. F. Šišić (ur.), Korespondencija Rački-Strossmayer, Knjiga prva od 6. okt. 1860. do 28. dec. 1875, Zagreb, 1928, primjerice, br. 146, 268, 270 i d.

Zakon o utemeljenju Sveučilišta trebao je biti ne samo nagrada Saboru koji je izglasao Nagodbu već i pouka hrvatskim intelektualnim slojevima kako treba ostvariti svoje dugovječne težnje¹³⁹. No, nakon donošenja tog kratkog zakona valjalo je donijeti propise o ustrojstvu Sveučilišta kako bi ono moglo doista i biti otvoreno. Dalja nastojanja u tom smjeru protekla su u zauzimanju Zemaljske vlade za krnje Sveučilište sa dva fakulteta (pravni i bogoslovni) nasuprot naporima narodnjaka u Saboru 1872-1874. da se otvori cjelokupno Sveučilište sa četiri fakulteta. Dolaskom Mažuranića na mjesto bana djelatnost oko otvaranja Sveučilišta je ubrzana te je na sjednici Sabora 13. siječnja 1874. proglašen Zakonski članak ob ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu¹⁴⁰. Sveučilište - koje je imalo tri fakulteta te predviđeni "Ličnički fakultet" - u iznimno svečanoj prigodi otvorio je ban I. Mažuranić 19. listopada 1874. godine¹⁴¹. Za prvog rektora Sveučilišta izabran je M. Mesić, dotadašnji profesor kanonskog prava i povjesnice austrijske carevine na Pravoslavnoj akademiji.

Zagrebačko sveučilište ustrojeno je po uzoru na austrijska sveučilišta koja su pak u osnovi preuzela model njemačkih sveučilišta¹⁴². Ona su - nasuprot francuskom etatištkom i na praktičnu obuku usmjerenom modelu¹⁴³ - izrasla u snažne nastavne i istraživačke pogone koje uz prenošenje znanja posebice obilježava i uvođenje u znanstveni rad te odgovarajući zahtjevi koji se postavljaju i pred nastavnike i pred studente¹⁴⁴. Stoljetna sveučilišna objedinjenost teološkog, filozofskog, medicinskog i pravnog studija urodila je spregom pojedinih fakulteta i disciplina na načelima znanstvenosti i cjelovitosti spoznaje, a ne rasparcelirane stručnosti¹⁴⁵. Stoga je u njemačkom modelu sveučilište shvaćeno kao sklop međusobno povezanih studija u kojem svaka disciplina susreće i respektira drugu, dok uzor sveučilišnog profesora objedinjava istraživača, učitelja i filozofa svjesnog teorijske i filozofske podloge svojih istraživanja i cjelovitosti spoznanje¹⁴⁶. Neka od tih načela i zahtjeva implicitno će biti prisutni i u ustrojstvu i nastavni planovima Zagrebačkog sveučilišta, a posebice pravnog studija.

Sveučilište je bilo ustrojeno kao zbir fakulteta kojemu su na čelu stajali Akademski senat i rektor. Akademski senat bio je nadležan za sve opće upravne, znanstvene i disciplinane poslove koji su se odnosili na Sveučilište. Za donošenje valjanih odluka Senata Zakon o Sveučilištu 1874. propisao je kumulativni uvjet prisutnosti barem polovice svih članova te prisutnost barem po jednog člana sa svakog fakulteta. Rektor je pak trebao rješavati ostale poslove uz uvjet naknadnog izvještavanja Senata. Prvog rektora M. Mesića i drugog rektora S.

¹³⁹ M. Gross-A. Szabo, op. cit., 74.

¹⁴⁰ Navedenim zakonskim člankom predviđena su četiri fakulteta. Uz već izgrađeni Bogoslovni i Pravni fakultet postupno su se od 1874. otvarali i pojedini odjeli Filozofskog fakulteta. "Ličnički fakultet" imao se otvoriti kad se osiguraju "sredstva za njegovo ustrojstvo i održavanje" pa je do njegova otvaranja došlo tek 1917. Usp. Zakon o Sveučilištu 1874, op. cit. Usp. i J. Šidak, op. cit., 102.

¹⁴¹ Otvorenju su pribivali i brojni uzvanici sa stranih sveučilišta i znanstvenih i kulturnih zavoda. Valja napomenuti da je najpoznatiji među njima bio znameniti pravnik Rudolf Gneist, profesor Berlinskog sveučilišta, čije su pravnoteorijske postavke često spominjane u Saboru prilikom donošenja niza Mažuranićevih reformskih zakona. Iz Budimpešte je stigla također visoka delegacija na čelu s ministrom pravosuđa T. Paulerom, nekadašnjim profesorom zagrebačke Pravoslavne akademije. Popis gostiju i njihove pozdravne riječi v. u: Spomenica 1874, op. cit., 78-79, 114-123.

¹⁴² Spomenica 1900, op. cit., 2.

¹⁴³ W. Ruegg, Foreword, u: H. de Ridder-Symoens, op. cit., xxiv. Usp. i Spomenica 1900, op. cit., 2.

¹⁴⁴ J. T. Merz, A History of European Scientific Thought in the Nineteenth Century, VII, Gloucester, 1976, 167.

¹⁴⁵ J. T. Merz, op. cit., 171-172.

¹⁴⁶ J. T. Merz, op. cit., 213-215.

Speveca s Pravnog fakulteta birali su svi profesori triju fakulteta. No potom su, po novoj osnovi, rektora s jednogodišnjim mandatom birale četveročlane delegacije profesorskih zborova redomice iz kruga redovitih profesora svakog fakulteta¹⁴⁷. Tako je rektorsku čast obnašao i velik broj profesora Pravnog fakulteta, a među njima i jedini (iz političkih razloga) godine 1884. suspendirani rektor Blaž Lorković¹⁴⁸.

Na fakultetima su svi redoviti i izvanredni profesori (ali, potonji najviše do polovice broja redovitih) te predstavnici docenata činili profesorski zbor koji je svake godine birao dekana s jednogodišnjim mandatom. Nadležnost profesorskih zborova osobito je bila briga oko popune praznih katedri, zatim u postupku provjere stručne podobnosti kandidata za privatne docente koje je na koncu imenovala Vlada te u pitanjima izvođenja nastave, dok je dekan rješavao ostala pitanja uz obvezu naknadnog izvještavanja zbora. Zapisnici i Akademikog senata i profesorskih zborova morali su se podnositi na uvid Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade.

Početni profesorski zborovi pojedinih fakulteta formirani su tako da su kraljevskim rješenjem za svaki fakultet imenovana po trojica profesora koji su dalje trebali raditi na popunjenju ostalih katedri. Za Pravni fakultet to su bili S. Spevec, A. Bresztyenszky i B. Lorković¹⁴⁹. Temeljem njihova prijedloga a na preporuku Zemaljske vlade vladar je imenovao i ostale članove prvog Profesorskog zbora: K. Vojnović, J. Hanel, F. Vrbanić, L. Marjanović, da bi potom Zemaljska vlada imenovala i "honorirane docente"¹⁵⁰. Za prvog dekana izabran je S. Spevec. Do 1877-1878. za dekane su izabirani dotadašnji prodekani, a od te se godine počelo primjenjivati načelo da izabrani dekan nakon isteka jednogodišnjeg mandata sljedeću godinu obnaša dužnost prodekana¹⁵¹.

Prema Zakonu o Sveučilištu 1874. redovite i izvanredne profesore imenovao je vladar, a prijedloge za imenovanje profesora na ispražnjenu katedru profesorski zbor podnosio je banu "putem senata akademičkoga". Redoviti profesori trebali su predavati "barem" osam sati tjedno. Izvanredni profesori - za koje je zakon utvrdio da su imenovani "da obično uzgredne predmete predaju", ali se to ubrzo izobličilo - trebali su predavati "barem" šest sati tjedno. Osim njih nomenklatura je poznavala i privatne docente, koji nisu bili stalno sveučilišno osoblje, te učitelje. Uz svoj osnovni nastavni rad redoviti profesori su do 1894. morali barem svaki treći semestar "davati besplatni publikum od jedne ili dvije ure na tjedan o pojedinih čestih glavnoga svoga predmeta ili o drugoj kojoj stvari"¹⁵².

¹⁴⁷ O izboru rektora v. Spomenica 1900, op. cit., 11.

¹⁴⁸ Zemaljska vlada u toj je godini bogatoj društveno i nacionalno motiviranim nemirima suspendirala Lorkovića od "službe i plaće" nakon što se on već zahvalio na časti rektora s obzirom na prethodno izraženo Vladino nezadovoljstvo njegovim držanjem u istrazi protiv studenata koji su izdali proglaš osude unionističke djelatnosti Josipa Miškotovića. Istraga koju je po drugi put, kao Vladin povjerenik, proveo S. Spevec, također profesor Pravnog fakulteta, završila je isključenjem osmorice studenata i ograđivanjem ostalih optuženih od proglašenja. Usp. J. Šidak, op. cit., 107-108. Šire o B. Lorkoviću usp. biografski prikaz S. Vranjicana u: B. Lorković, Politička ekonomija, Zagreb, 1995, 295-314.

¹⁴⁹ V. Klaić, op. cit., 57.

¹⁵⁰ Bili su to M. Sachs, N. Špun-Stričić, D. Rašić, J. Pliverić, V. N. Tintić, Pravni fakultet u Zagrebu, Spomenica 1969, II, op. cit., 22.

¹⁵¹ Valja napomenuti da je već čl. 5. Vladine Naredbe za provedbu Zakona o Sveučilištu 1874. od 5. rujna 1874. bilo propisano da će ubuduće dekani po isteku mandata obnašati dužnost prodekana (Vladina Naredba od 5. rujna 1874. kojom se izdaje naputak za provedbu Zakona od 5. siječnja 1874. ob ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu - prijepis u Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu).

¹⁵² Čl. 67. Zakona o Sveučilištu 1874, op. cit.

Novela Zakona o Sveučilištu iz 1894. godine¹⁵³ - kojim je naziv fakulteta utvrđen kao Pravoslavni i državoslovni - pod utjecajem I. Kršnjavog¹⁵⁴ proširila je i precizirala nomenklaturu nastavnog osoblja u koje su ubrojeni redoviti, izvanredni i počasni profesori¹⁵⁵, privatni docenti, suplenti¹⁵⁶ i učitelji¹⁵⁷, a redoviti i izvanredni profesori izjednačeni su u pogledu mogućnosti predavanja svih predmeta. Značajna je bila politički motivirana izmjena odredbe o izboru profesora koja je omogućila Zemaljskoj vladi da vladaru predloži svoga kandidata za mjesto profesora neovisno o prijedlogu profesorskog zbora¹⁵⁸ kao i odredba po kojoj je nove katedre mogla osnivati jedino Zemaljska vlada¹⁵⁹. Time je bitno okrnjena ionako sužena autonomija Sveučilišta.

Na Pravnom fakultetu ubrzo se uobičajilo da na jednoj katedri može biti samo jedan redoviti profesor te da izboru za profesora prethodi habilitacija za privatnog docenta kako bi se nakon rigorozne provjere i posebne sposobnosti potrebne za određenu disciplinu. Kandidati za habilitaciju obično bi dobili Vladinu stipendiju te bi proveli izvjesno vrijeme na inozemnim sveučilištima. Najveći broj habilitacija do 1900. odnosio se na rimsko i vjersko pravo, zatim na kazneno pravo i opću pravnu povijest¹⁶⁰. Postupak habilitacije bio je uređen zakonskim i uredbenim propisima. Lapidarna odredba iz Zakona o sveučilištu 1874. o skrbi profesorskog zbora u pogledu izbora privatnih docenata operacionalizirana je detaljnijim uredbenim propisima, a od 1894. ta je materija regulirana Zakonom o Sveučilištu¹⁶¹. Profesori su se u

¹⁵³ Zakon od 6. listopada 1894. kojim se preinačuju odnosno nadopunjuju neke ustanove Zakonskog članka sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 5. siječnja 1874. o ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (br. 3 Zbornika iz godine 1874), Sbornik zakona i naredaba valjanih za kralj. Hrvatsku i Slavoniju, god. 1894, kom. XVIII, br. 63. (dalje: Zakon o Sveučilištu 1894).

¹⁵⁴ Čini se da je Kršnjavi - koji je nakon završenih studija u Beču 1891. stekao i doktorat prava - nakon svog dolaska na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade (1891-1895) prilično pažnje posvećivao reformi pravnog studija. U skladu sa svojim općim nastojanjem za uvođenjem potrebnih stručnih škola posebice je razmišljao o uvođenju posebnog studija za činovnike na Pravnom fakultetu, ali je doživio žestoka osporavanja profesora Pravnog fakulteta od kojih su se mnogi nalazili na utjecajnim položajima (I. Kršnjavi, Zapisci, I, Zagreb, 1986, 29, 47).

¹⁵⁵ Prema čl. 6. st. 2. Zakona o sveučilištu 1894. "honorarni (časni) profesori" bili su "veoma zaslužni po znanost muževi".

¹⁵⁶ Suplente je u slučaju potrebe namještala Zemaljska vlada radi zamjene redovitog ili izvanrednog profesora i do odgovarajuće popune katedre (čl. 6. Zakona o Sveučilištu 1894).

¹⁵⁷ Prema čl. 7. Zakona o Sveučilištu 1894. učitelja je postavljala Vlada radi "predavanja znanstvenih struka i vještina, dalje za predavanje živih jezika". Oni nisu morali biti i stalno zaposleni činovnici.

¹⁵⁸ Dotadašnjoj odredbi da redovite i izvanredne profesore imenuje vladar bilo je dodano "na prijedlog zemaljske vlade" (čl. 4). Time je dobivena podloga, unatoč zadržanoj odredbi da profesorski zbor putem akademičkog senata banu podnosi prijedlog o popuni ispražnjene stolice (čl. 22), da Vlada može predložiti svoga kandidata i protivno prijedlogu profesorskog zbora (Zakon o sveučilištu 1894, op. cit.). Vlada je to - bez protivljenja na Sveučilištu - učinila u jednom slučaju na Filozofskom fakultetu već 1886. i u više slučajeva nakon 1894, ali nijedanput na Pravnom fakultetu (J. Šidak, op. cit., 105-106). Prema navodima B. Vodnika (B. Vodnik, O autonomiji Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, Jugoslavenska knjiva, VIII, br. 3, 127), autor novele iz 1894. bio je Josip Pliverić koji se posebice zalagao za gore navedenu odredbu o pravu Vlade na predlaganje svog kandidata. I. Kršnjavi na niz mjesta navodi kako je Klauen-Hedervary unutar redovnog zakonskog postupka de facto namještao svoje kandidate za profesore, tako J. Šilovića i N. Tomašića (usp. I. Kršnjavi, I, op. cit., 299-300, 376).

¹⁵⁹ Usp. čl. 4. te posljednji stavak u čl. 49. Zakona o Sveučilištu 1894, op. cit.

¹⁶⁰ Spomenica 1900, op. cit., 133.

¹⁶¹ Postupak habilitacije bio je uređen Vladinom Naredbom br. 651 od 13. travnja 1879. (v. u: Akademički propisi za porabu sveučilišnih slušča u Zagrebu, Zagreb, 1887. i 1898), a potom i čl. 24-27. Zakona o Sveučilištu 1894. (op. cit.). Kandidat je, osim ostalih formalnosti, bio dužan podnijeti pregled kolegija koje namjerava predavati i raspravu

pravilu trebali birati natječajem, ali (iznimno) i po pozivu ako se radilo o istaknutim znanstvenicima.

Studenti Sveučilišta mogli su biti redoviti ako su završili gimnaziju s dobrim uspjehom te dali ispit zrelosti, ili su pak već bili upisani kao redoviti studenti na nekom sveučilištu, ili su bili upisani na učilištu koje zamjenjuje fakultet kao što je to Pravoslavna akademija. Izvanredni studenti mogli su biti oni koji nisu mogli biti upisani kao redoviti te ako su navršili 17 godina i "ako se o pripremnim naucima iskažu na toliko da se može uzeti da će im predavanja biti korisna"¹⁶².

Sveučilište se financiralo iz državnih fondova te su profesori bili raspoređeni u činovničke razrede, a njihovi su se prihodi do 1894. dopunjavali i приходима od "naukovine" koju su plaćali studenti. Naime, prema Zakonu o Sveučilištu 1874, a po uzoru na austrijski sustav 1850, pojedini student plaćao je naukovinu za one profesore i privatne docente čija je predavanja polazio i prema broju sati koje je upisivao¹⁶³. U svezi s naukovinom i obvezom držanja "publikuma" posebno je bila regulirana i mogućnost držanja besplatnih predavanja profesora i docenata¹⁶⁴. Prvenstvena svrha naukovine bila je motivacija profesora i studenata. No, studenti su mogli biti oslobođeni od plaćanja naukovine u cijelom ili polovičnom iznosu, o čemu je odlučivao profesorski zbor. U praksi se očito vodilo računa o studentskim prilikama pa je tako na Pravnom fakultetu naukovine redovito bio oslobođen vrlo velik broj studenata koji je često prelazio i polovicu upisanih¹⁶⁵. No, s obzirom na kritike naukovine kao zastarjele neprikladne institucije i s obzirom na koherentnu prirodu utvrđenog fakultetskog plana predavanja, Zakon o Sveučilištu 1894, koji je objedinio i regulaciju financijskih pitanja, bitno je izmijenio taj sustav. Pod Kršnjavijevim su utjecajem profesorske plaće povećane,¹⁶⁶ dok je

iz područja koje namjerava predavati. Potom je profesorski zbor odnosno fakulteta ocjenjivao znanstvenu podobnost te području pripadnost predloženih predavanja i radnje i u roku od godine dana pozivao kandidata na razgovor o radnji i o nacrtu kolegija s povjerenstvom od tri profesora i pred profesorskim zborom. U slučaju uspješne ocjene kandidat je držao javno pokusno predavanje u nazočnosti profesora odnosno fakulteta, a o temi koju mu profesorski zbor zadaje 8 dana unaprijed. Zbor potom daje prijedlog banu da kandidatu dade dozvolu za predavanje (venia legendi). Izuzetno, tom se postupku nisu podvrgavali oni koji su se dovoljno dokazali objavljenim radovima u struci i uz zaključak zbora donijet dvotrećinskom većinom. U slučaju da privatni docent ne drži predavanja tri semestra uzastopno, gubi to pravo.

¹⁶² Čl. 39-40. Zakona o Sveučilištu 1874. i 1894.

¹⁶³ V. Zakonski članak o plaćah, nagradah i o mirovinah za učiteljsko i činovničko osoblje na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, u: Spomenica 1875, op. cit., 68-72.

¹⁶⁴ Već je navedeno da je do 1894. redoviti profesor imao i obvezu držanja neplaćenih collegium publicum. Osim "publikuma" besplatno je mogao predavati tek ako bi zbog naravi predmeta njegova predavanja za koje se plaća naukovina bila slabo posjećena te uz dozvolu Zemaljske vlade koja je trebala voditi računa da se time ne oštete docenti već afirmirani u odgovarajućoj struci (čl. 67. Zakona o Sveučilištu 1874). Tu odredbu vjerojatno treba povezati s čl. 68 po kojoj i docenti "smiju čitati svoja predavanja" (tj. držati predavanja) za najmanju propisanu naukovinu ili veću, dok besplatno mogu "čitati" pod jednakim uvjetima kao i redoviti profesori. Vjerojatno je smisao ograničenja besplatnih predavanja bio onemogućavanje "nelojalne utakmice".

¹⁶⁵ Usp. podatke u: Spomenica 1900, 166-167.

¹⁶⁶ Za redovite profesore godišnja plaća bila je 1874. određena na 1800 forinti. Taj je iznos ostao jednak i 1894, ali je za redovite profesore Pravnog i Filozofskog fakulteta uveden prilično osebujan plaćevni režim: za polovicu redovitih profesora tih fakulteta određena je plaća od 2600 forinti, a za drugu polovicu 3000 forinti s time da se kao ukupni broj redovitih profesora računa broj svih katedri i onda kada ih drže izvanredni profesori i supletenti. Izvanrednim profesorima plaća je 1874. bila određena na 1400 forinti dok je 1894. izvanrednim profesorima Pravnog i Filozofskog fakulteta ona bila određena na 1600 forinti. Odredba da se redovitim profesorima svih fakulteta svakih 5 godina plaća povišuje za 200 forinti protegnuta je 1894. i na izvanredne profesore. Usp. čl. 1-2.

naukovina dobila karakter semestralne školarine, a ne naknade za predavanje,¹⁶⁷ te se predavala craru, a ne pojedinom nastavniku.

Ustrojstvo Sveučilišta i organizacija nastave po fakultetima bili su propisani prema austrijskom uzoru pa nije nerazumljivo da je Zemaljska vlada svojom uredbom utvrdila i supsidijarnu važnost austrijskih propisa¹⁶⁸. No, time se zapravo ponajprije htjela otvoriti mogućnost dolaska na studij i Hrvatima iz Dalmacije i Istre. Međutim, u tome će - i unatoč dodatnim mjerama olakšice studija¹⁶⁹ - do nešto vidljivijih uspjeha doći tek u XX. stoljeću¹⁷⁰. Postojalo je, naime, uvjerenje da će se s obzirom na istovjetna obilježja ustrojstva i cjelokupnog uređenja rada na Sveučilištu ubrzo postići reciprocitet s austrijskim sveučilištima. Ali, unatoč uloženi naporima tek će se 1878. postići skromni učinci time što su za studente iz Hrvatske i Slavonije zapravo samo vraćene "pogodnosti" koje su vrijedile za studente bivše Pravoslavne akademije u pogledu neposrednog prelaska i polaganja strogih ispita na nekom od austrijskih sveučilišta¹⁷¹. Potom su te "pogodnosti" prenijete i na studente iz Istre i Dalmacije, ali s tim da kao uvjet za stjecanje državne ili javne službe u austrijskoj polovici moraju na austrijskom sveučilištu položiti sudstvene i državnoznastvene državne ispite te sve stroge ispite¹⁷². Do uspostavljanja punog i pravog reciprociteta neće doći ni do kraja Monarhije. K tome, novouspostavljeno Sveučilište bez akademskih tradicija karakterističnih za ona srednjoeuropska sveučilišta koja su se razvijala od srednjeg vijeka imat će i tek ograničenu autonomiju¹⁷³. Ipak, stvorena je prava akademska jezgra koja će biti podlogom za vidan razvoj znanosti i kulture na našim prostorima predstavljajući snažnu sponu s europskim kulturnim i znanstvenim dostignućima i vrijednostima te će doprinosti izgradnji i uobličavanju sadržaja hrvatske nacionalne baštine. Takav položaj i ulogu imao je i Pravo- i državoslovni fakultet koji je u Sveučilište ušao s neprekidnim slijedom od 1776. godine.

Zakonskog članka o plaćah, nagradah i o mirovinah za učiteljsko i činovničko osoblje na Sveučilištu Franje Josipa I u Zagrebu, op. cit. i čl. 67-68. Zakona o Sveučilištu 1894, op. cit.

¹⁶⁷ Studenti prava trebali su platiti 25 forinti početkom svakog semestra, studenti Filozofskog fakulteta 20 forinti, dok je za studente Teološkog fakulteta zadržano staro načelo plaćanja prema upisanim predavanjima jer profesorima tog fakulteta spomenutim zakonom nisu povećane plaće (čl. 64. Zakona o Sveučilištu 1894).

¹⁶⁸ Uredba Zemaljske vlade od 21. travnja 1875.

¹⁶⁹ V. odgovarajuća rješenja i uredbе, u: Akademički propisi 1887, op. cit. 100-101; Akademički propisi 1898, op. cit., 116-117; Akademički propisi za porabu sveučilišnih slušača u Zagrebu, Zagreb, 1910, 123-131.

¹⁷⁰ J. Šidak, op. cit., 104-105.

¹⁷¹ V. vladarevo rješenje od 25. listopada 1878. koje uređuje pitanje prijelaza sa zagrebačkog Pravnog fakulteta na sveučilišta u austrijskim zemljama, polaganje strogih ispita i pripusta k promocijama te o pogodnostima za slušače iz Istre i Dalmacije, u: Akademički propisi 1887, op. cit.

¹⁷² Usp. Spomenica 1900, op. cit., 7-9; V. Klaić, op. cit., 62; J. Šidak, op. cit., 105.

¹⁷³ Redovne i izvanredne profesore koji su u Zakonu o sveučilištu iz 1874. i 1894. bili definirani kao "kraljevski činovnici" imenovao je kralj, a ingerencija profesorskog zbora sastojala se u dužnosti predlaganja kandidata za to zvanje hrvatskom banu, dok je Zakonom o Sveučilištu 1894. Vlada preuzela pune ingerencije konačnog predlaganja (v. supra). V. i već navedenu odredbu o dostavljanju zapisnika Senata i profesorskih zborova na uvid Vladi. Znanstveno-nastavna autonomija sastojala se samo u tome da nastavnici "uživaju glede predavanja, na koliko ih dštugi svjetovni i crkveni zakoni neograničuju, podpunu slobodu, nisu dakle po stanoviti knjižali dužni predavati" (§ 10. Zakona o Sveučilištu 1874, op. cit.).

2.3.2. PRAVNI FAKULTET U ZAGREBU 1874 - 1918. GODINE

Pravo- i državoslovni fakultet - kako je glasilo puni zakonski naziv ovog zavoda koji je poput ostalih pravnih fakulteta u srednjoj Europi bio najveći fakultet na Sveučilištu¹⁷⁴ - također je ustrojen prema austrijskom uzoru. Cjelovit režim pravnog studija u Zagrebu prosljedio je načela i rješanja prema kojima je već bila uređena Pravoslavna akademija¹⁷⁵ te je sada još dosljednije preuzeo režim pravnog studija utvrđen u već navedenoj austrijskoj osnovi iz 1855. godine¹⁷⁶. Sam naziv - koji je nastao prema austrijskom službenom nazivu "Rechts- und staatswissenschaftliche Facultät" - dobro je naznačivao koncepciju pravnog studija. Fakultet je trebao objedinjavati "klasične" pravne, državopravne te "državoznanstvene" discipline i služio je kao vrelo osoblja potrebnog u pravosuđu i upravi te su na njemu izobrazbu stjecali činovnici, odvjetnici i budući elitni državni službenici. Uloga Pravnog fakulteta bila je ne samo izobrazba pravnih praktičara već i znanstveno izlaganje građe i znanstvena izobrazba studenata i njihovo temeljno osposobljavanje za susretanje sa širokim rasponom problema. Takva koncepcija u skladu je sa spominjanom zamisli njemačkog tipa sveučilišnog studija. Javnopravna impostacija studija - koja se korijeni u javnopravno usmjerenoj intelektualnoj tradiciji izrasloj na sveučilištima kulturno povezanih, a državopravno rasparčanih njemačkih zemalja - bila je i od posebne važnosti za Hrvatsku toga razdoblja u kojem je središnji hrvatski problem bilo prevodenje u stvarnost posebnog državopravnog identiteta i cjelovitosti hrvatskih zemalja.

Ustrojstvo studija gotovo je posve preslikalo austrijsku osnovu te se na prva četiri semestra izučavala povijesna osnova pravnog studija koja je trebala poslužiti i kao uvod za studij pravnih, državopravnih i "državoznanstvenih" predmeta na višim godinama.

Takva koncepcija studija postavljena Zakonom o sveučilištu iz 1874. u osnovi se više neće mijenjati. Određene izmjene bit će unijete za Khuenove vladavine noveliranim Zakonom o Sveučilištu 1894. kojim su - uz već navedena nova ograničenja sveučilišne autonomije - unijete tek određene prilagodbe i dopune u režimu pravnog studija, dok će novela od 12. rujna 1918. godine tek registrirati promjene u nastavnom planu¹⁷⁷.

Zakon o sveučilištu iz 1874. propisao je da se na prvoj godini pravnog studija predaju rimsko pravo i povijest rimskog prava, opća pravna povijest i enciklopedija pravo- i državoslovnih znanosti; na drugoj godini crkveno pravo Katoličke crkve, hrvatsko-ugarsko privatno pravo, filozofija prava, crkveno pravo Grčko-istočne crkve, hrvatsko-ugarsko javno pravo s osobitim obzirom na austrijsko javno pravo¹⁷⁸; na trećoj godini građansko pravo, ekonomija i financijalna znanost te kazneno pravo i kazneni postupak; na četvrtoj godini građanski postupak i izvanparnični postupak, trgovačko pravo, mjenbeno i pomorsko pravo, ustavna i upravna politika te statistika Ugarsko-Austrijske monarhije s posebnim obzirom na statistiku Trojedne Kraljevine. Bilo je predviđeno i osam fakultativnih predmeta (rudno pravo, upravno zakonoslovje, financijalno zakonoslovje, opća statistika, feudalno pravo, opće državno

¹⁷⁴ S. Kent, Hrvatski odvjetnici i politika profesije: dilema profesionalizacije 1884-1894, *Historijski zbornik*, 43, 1990, 1, 251.

¹⁷⁵ Usp. *Spomenica 1900*, op. cit., 2, 37-38; V. Klaić, op. cit., 96.

¹⁷⁶ Usp. naprijed navedeni propis, u: *Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1855, op. cit.

¹⁷⁷ *Zbornik zakona i naredaba valjanih za kralj. Hrvatsku i Slavoniju*, god. 1918, kom. XIV, br. 94, 423-430 (dalje: *Zbornik zakona i naredaba 1918*).

¹⁷⁸ Usp. V. Klaić, op. cit., 96. Usp. i popis predmeta u § 49B i § 50. Zakona o Sveučilištu iz 1874, op. cit.

i međunarodno pravo, sudbeno liječništvo, državno računostvje) te fakultativne vježbe iz građanskog i kaznenog prava koje su se redovito održavale.

No, osnovan je manji broj katedri koje su obuhvaćale više srodnih predmeta. Na katedri je u pravilu predavao jedan profesor, a dolazilo je i do prelazaka profesora s katedre na katedru, posebice nakon ispražnjenja će katedre. Neke katedre pak nisu popunjene te su za nastavu bili zaduženi privatni docenti koji su najčešće bili viši Vladini ili pravosudni službenici. Vrlo su česta bila i realativno kraća supliranja (godinu do dvije) nastavnika jedne katedre na drugoj katedri, pogotovo u slučajevima smrti dotadašnjih profesora.

Od početnog ustrojstva fakulteta pa do 1917-1918. sustav katedri ostao je u osnovi jednak, ali je došlo do nekih diferenciranja katedri odnosno do pomicanja predmeta koji su činili pojedinu katedru¹⁷⁹. Od 1874. postojale su slijedeće katedre: katedra rimskog prava koja je do 1897. objedinjavala nastavu iz pandektarnog prava te iz povijesti i institucija rimskog prava (S. Spevec, A. Egersdorfer)¹⁸⁰; katedra opće pravne povijesti (u sklopu kojeg predmeta je izlagana i hrvatska pravna povijest¹⁸¹) te enciklopedije i metodologije prava, kojoj je 1894. priključen i predmet hrvatsko-ugarsko privatno pravo (J. Hanel, F. Spevec i M. Maurović), katedra kanonikog prava Katoličke i Grčko-istočne crkve (L. Marjanović, E. Lovrić), katedra općeg građanskog prava koja je do 1897. obuhvaćala i opće austrijsko građansko pravo (K. Vojnović, F. Spevec)¹⁸², katedra građanskog parbenog i izvanparbenog postupka i (do 1894) hrvatsko-ugarskog privatnog prava (A. Brcszienszky, J. Šilović, D. Čupović), katedra kaznenog prava, kaznenog postupka i filozofije prava (J. Čakančić, J. Šilović)¹⁸³, katedra općeg državnog prava, međunarodnog prava i hrvatsko-ugarskog državnog prava (J. Pliverić, L. Polić)¹⁸⁴, katedra nacionalne ekonomije, (do 1906) financijalne znanosti te (do 1897) ustavne i upravne politike (B. Lorković, N. Tomašić, J. Roraure, J. Vrbančić)¹⁸⁵, katedra trgovačkog i

¹⁷⁹ Pregled razvoja pojedinih katedri s predmetima koji ih čine uz podatke o nastavnicima i njihovom kretanju v. u Ž. Pavić, op. cit., 33-48, te M. Maurović i M. Kostrenčić, *Juridički fakultet*, u: *Spomenica 1925*, op. cit., 102-106; N. Tintić, op. cit., 26-46; *Spomenica 1900*, op. cit., 43-47. Spomenutom literaturom koristio sam se i u pregledu katedri koji slijedi te dalje na ta djela posebno ne upućujem.

¹⁸⁰ Godine 1897. došlo je do osnivanja druge katedre rimskog prava (v. niže). Uz navedene profesore predavali su i priv. docent I. Mallin, priv. docent I. Strolhal i priv. docent M. Zobkow, dok je na drugoj katedri nastavu od 1897. obavljao Lj. Andrássy a kao priv. docent habilitirao se I. Strolhal.

¹⁸¹ Dio nastavnog programa predmeta opće pravne povijesti činilo je i gradivo hrvatske pravne povijesti za čije osamostaljenje kao zasebnog predmeta u to doba nije bilo potpunih ni znanstvenih ni političkih pretpostavki. Ali, postojala je jasna namjera Proforskog zbora (a vjerojatno i šire intelektualne javnosti) da se hrvatska pravna povijest šire istražuje i predaje. Tako je J. Hanel, prvi profesor opće pravne povijesti na Sveučilištu, primljen uz posebnu napomenu Proforskog zbora da se od njega očekuje bavljenje "domaćim, hrvatskim pravom" (usp. zapisnik sjednice Proforskog zbora Fakulteta od 6. lipnja 1874 - HDA, SPFZ, k. 1 /1874). Hanel je u tome ostavio nezaobilazna dostignuća (v. D. Čepulo, *Opća pravna povijest (1874-1933) i udžbenik "Opća povijest prava" (1890-1894): nastanak i metodološka i kulturna usmjerenja*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 42 (5-6) 874).

¹⁸² Godine 1897. osnovana je i druga katedra građanskog prava (v. niže). Uz navedene profesore predavali su i priv. docent A. Egersdorfer, suplent N. Tomašić te priv. docent M. Košutić i priv. docent M. Zobkow koji su predavali i na drugoj katedri građanskog prava dok nastavu nije preuzeo I. Maurović.

¹⁸³ Uz navedene profesore predavali su i honorirani docent N. Špun-Stričić, priv. docent E. Miller, priv. docent I. Karlović.

¹⁸⁴ Uz navedene profesore predavali su i priv. docent H. Štefanić i priv. docent B. Vošnjak.

¹⁸⁵ Uz navedene profesore predavao je i priv. docent F. Milobar.

mjenbenog prava i statistike (F. Vrbanić, M. Stražnický)¹⁸⁶. Slijedom razvoja pravne znanosti i nastave došlo je i do diferenciranja i izdvajanja katedri i uvođenja novih ili je pak došlo do prilagodbe različitim okolnostima. Tako je godine 1892. odvajanjem predmeta ustavna i upravna politika od katedre nacionalne ekonomije ustrojena katedra upravne nauke i upravnog prava (H. Štefanić, V. Krišković)¹⁸⁷, godine 1897. ustrojene su druga katedra građanskog prava: opće austrijsko građansko pravo (I. Maurović)¹⁸⁸ te druga katedra rimskoga prava: povijest i institucije rimskog prava (Lj. Andrassy)¹⁸⁹. I godine 1906. odvajanjem odgovarajućih predmeta sa katedre nacionalne ekonomije ustrojena je katedra financijalne znanosti i financijalnog zakonoslavlja (F. Milobar), a iste je godine osnovana i katedra za kriminalne znanosti i sociologiju (E. Miller). Godine 1911. dijelom koristeći se i povoljnom okolnošću da je tadašnji ban bio profesor Pravnog fakulteta N. Tomašić, konačno je osnovana posebna katedra hrvatske pravne povijesti (M. Kostrenčić) čije je osnivanje do tada odgađano prvenstveno iz političkih razloga.

Uz svoj osnovni nastavni rad redoviti profesori Pravnog fakulteta do 1894. ispunjavali su i obvezu držanja besplatnih javnih "publikuma"¹⁹⁰:

Uz navedene postojale su i katedre na kojima su se predavali neobvezni predmeti, a iz kojih su nastavu držali "honorirani docenti" odnosno od 1894. "učitelji". To su bili državno računoslavlje¹⁹¹ koje se predavalo kao poseban jednosemestralni tečaj nezavisan od ostalog studija,¹⁹² te sudbeno liječništvo¹⁹³. Do 1909. predavalo se i praktičko gospodarstvo¹⁹⁴, a 1916-21. i bosansko pravo¹⁹⁵. Novela Zakona o Sveučilištu 1918. usvojiti će nastale promjene te dati cjeloviti popis predmeta¹⁹⁶.

¹⁸⁶ Uz navedene profesore predavao je i priv. docent J. Mogan. Valja izdvojiti da se od 1910. u okviru ove katedre posebno predaje i pomorsko pravo.

¹⁸⁷ Na toj je katedri u početku suprirao profesor J. Pliverić (1894-1897). Uz navedene profesore predavao je i priv. docent V. Spevec.

¹⁸⁸ Osim Maurovića predavali su i priv. docent M. Košutić i priv. docent M. Zobjok.

¹⁸⁹ Osim Andrassyja predavao je i priv. docent I. Strohal.

¹⁹⁰ Čini se da se odredba o "publikumima" na Pravnom fakultetu prilično dosljedno poštovala. Na to upućuje više pokazatelja. Tako npr. molba J. Pliverića da, među inim, za vrijeme supriranja opće pravne povijesti bude "uzdržan" od obveze držanja "publikuma" iz svojeg predmeta, pri čemu se poziva na presedan profesora Bresztyenszskog iz 1874/75. godine (usp. dopis Odjela za prosvjetu i bogoštovlje u HDA, SPFZ, 4/1881/, 143). Na to upućuju i popisi publikuma iz opće pravne povijesti koje je često držao J. Hanel (povijest recepcije prava kanoničkoga, rimskoga i njemačkoga; glavna načela slavenskog nasljednog prava; Statut poljički, povijest prava slavenskoga; povijest recepcije prava kanoničkoga i rimskoga u srednjoj Evropi; tumač Vinodolskog zakona iz 1288. godine - usp. nekrolog J. Hanelu od I. Strohala u Mjesečniku Pravničkog društva u Zagrebu - dalje: Mjesečnik, 1/1911, 1-7. te Sveučilište u Zagrebu. Akademike oblasti i Red predavanja - dalje: Red predavanja), kao i F. Spevec (povijest obiteljskog prava, rimsko dotalno pravo, ženitbeno imovinsko pravo, tutorstvo, načela obveznog prava) - usp. redove predavanja 1885-1892, op. cit.).

¹⁹¹ D. Rašić, A. Dutković, Đ. Vranković.

¹⁹² Radilo se o jednosemestralnom tečaju na kojem je u razdoblju do 1918. studiralo godišnje 15-80 studenata koji nisu dalje nastavljali pravni studij. Usp. podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 253-256 (tab. 5); J. Šidak, op. cit., 114.

¹⁹³ M. Sachs, A. Lobmayer, M. Joanović, D. Riessner.

¹⁹⁴ V. Koroskeny.

¹⁹⁵ Lj. Farkaš, E. Sladović.

¹⁹⁶ Pema noveliranom čl. 49. na Pravoslavnom i državoslavnom fakultetu trebali su biti predavani: filozofija prava, enciklopedija pravo- i državoslavnih nauka, rimsko pravo, opća pravna povijest, hrvatska pravna povijest,

S diferencijacijom katedri i općim razvojem pravne znanosti u Hrvatskoj rastao je i broj nastavnog osoblja na Pravnom fakultetu, te je od pet redovitih i dva izvanredna profesora, dva privatna i dva honorirana docenta (učitelja) 1874-1875. došao u godini 1917-1918. na 14 redovitih profesora, sedam privatnih i dva honorirana docenta te jednog učitelja¹⁹⁷.

Uz navedene predmete na svom fakultetu studenti prava morali su slušati i određena predavanja iz drugih područja. Naime u sustavu pravnog studija u Zagrebu je - po uzoru na austrijski odnosno njemački model - iznimno značenje pridavano povijesnoj pa i filozofskoj osnovi koja je ujedno predstavljala sponu prema drugim disciplinama unutar sveučilišne povezanosti. Tako je Zakon o sveučilištu 1874. doslovno preuzeo rješenje iz austrijske osnove iz 1855. prema kojem su studenti prava bili dužni da uz povijesne predmete, koje su slušali na svome fakultetu, u prva tri semestra odslušaju i jedan kolegij iz praktične filozofije te jedan iz hrvatske povijesti, a do kraja studija još jedan povijesni predmet¹⁹⁸. Taj zahtjevni propis koji nije izmijenjen ni kasnijim novelama doista se i provodio¹⁹⁹. Štoviše, nastava praktične filozofije (etike) i, vjerojatno, hrvatske povijesti bila je prilagođena potrebama studija prava²⁰⁰, a znanje iz hrvatske povijesti provjeravalo se na (selekcijskom) pravno-povijesnom ispitu koncem četvrtog semestra.

Studenti Pravnog fakulteta mogli su biti redoviti i izvanredni. Redoviti studenti morali su odslušati barem 20 sati predavanja tjedno te su do konca četvrtog semestra morali položiti pravno-povijesni ispit jer u suprotnom nisu mogli nastaviti studij, dok izvanredni studenti tih obveza nisu imali.

Po svojoj brojnosti studenti Pravnog fakulteta tradicionalno su bili najbrojniji dio sveučilišne populacije. Njihov broj se u razdoblju do 1917-18. kretao od 183. godine 1874-1875. (na sveučilištu ukupno 290) do 877 u prvom semestru 1907-1908. godine (na sveučilištu ukupno 1464)²⁰¹. Broj izvanrednih studenata na Pravnom fakultetu bio je vrlo nizak te je u

hrvatsko-ugarsko privatno pravo, katoličko i grčko-istočno crkveno pravo, građansko pravo, građanski parbeni i izvanparbeni postupak, mjenbeno pravo, trgovačko pravo, pomorsko pravo, rudno pravo, kazneno pravo, kazneni postupnik, kaznene znanosti, sociologija, opće i hrvatsko-ugarsko državno pravo s osobitim obzirom na austrijsko državno pravo, međunarodno pravo, upravna nauka i upravno pravo, narodna ekonomija, financijalna znanost i financijalno pravo, opća statistika i statistika Austro-Ugarske Monarhije s osobitim obzirom na statistiku kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pa Bosne i Hercegovine, državno računoslavlje, Zbomik zakona i naredaba 1918, op. cit.

¹⁹⁷ V. podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 237-241.

¹⁹⁸ Čl. 53. Zakona o Sveučilištu 1874 (op. cit.) gotovo je doslovno preuzeo rješenje iz čl. 3. naprijed navedenog austrijskog propisa o uređenju pravnih fakulteta iz 1855. (Usp. Zemaljsko-vladni list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1855, op. cit.). Valja napomenuti da hrvatski zakon ipak nije preuzeo instruktivnu odredbu iz istog člana austrijskog zakona po kojem se učenici ne smiju ograničavati na posebno propisane im kolegije već da, sukladno svojoj volji, mogu polaziti i nastavu iz drugih kolegija na bilo kojem drugom fakultetu s tim da moraju zadovoljiti ukupno propisani broj sati predavanja. Jasno je porijeklo ove odredbe u naprijed predstavljenom njemačkom modelu sveučilišne izobrazbe gdje je takva praksa bila vrlo razvijena.

¹⁹⁹ Usp. apsolutorije studenata u HDA, SPFZ.

²⁰⁰ Obvezni kolegij praktične filozofije držao se temeljem Vladinog rješenja na samom Pravnom fakultetu. Tako je A. Bazala, profesor Filozofskog fakulteta, godine 1912-13. i 1915-16. držao nastavu iz predmeta etički osnovi pravnoga i državnog života (usp. M. Maurović-M. Kostrenčić, op. cit., 99; N. Tintić, op. cit., 38). U pogledu hrvatske povijesti već je 1876. Dekanat Pravnog fakulteta tražio od Dekanata Filozofskog fakulteta da prilagodi organizaciju predavanja iz hrvatske povijesti potrebama studenata prava (usp. dopis Dekanata Pravnog fakulteta od 7. rujna 1876. u HDA, SPFZ, 2/1876).

²⁰¹ Valja zabilježiti da je već sljedećeg semestra broj studenata pao na 21 kao odraz općeg štrajka na Sveučilištu zbog politički motiviranih umirovljenja dvojice profesora Filozofskog fakulteta. Tada su studenti nastavili studije u

cijelom razdoblju do 1917-1918. tek iznimno dostizao dvocifrene brojke, a najčešće je se kretao od jednog do šest izvanrednih studenata²⁰². Po regionalnom porijeklu na Pravnom fakultetu studiralo je najviše studenata iz Zagreba, ali su studenti dolazili iz svih hrvatskih krajeva. Ipak, nije ih dolazilo onoliko koliko se pričeljkivalo te je ukupno bilo tek 14% studenata izvan Hrvatske i Slavonije²⁰³. Relativno povoljan početni odziv studenata iz Dalmacije smanjio se nakon nekoliko godišta - zacijelo zbog toga što se u Austriji nisu priznavali ispiti položeni u Zagrebu²⁰⁴.

Stečeno znanje provjeravalo se na državnim ispitima tijekom studija i strogim ispitima nakon toga. Ispitni režim na Pravnom fakultetu bio je uređen zakonom i provedbenim uredbama također prema austrijskom uzoru koji je dijelom već bio primijenjen na Pravoslavnoj akademiji²⁰⁵. Do apsolviranja studija trebalo je položiti tri državna ispita koji su bili stručnog karaktera na kojima se prvenstveno tražilo poznavanje pozitivnog prava odnosno poznavanje osnovne građe iz predmeta koji nisu bili pozitivnopravni. Položena spomenuta tri ispita bili su dovoljna kvalifikacija za zapošljavanje u upravnoj službi, dok je za druge službe (posebice odvjetništvo te pravosuđe) bio potreban doktorat koji se stjecao polaganjem triju strogih ispita. Državni ispiti polagali su se usmeno i javno pred povjerenstvom koje je imenovao Vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu. Povjerenstvo su - ovisno o ispitima - činili predsjednik i dva odnosno tri povjerenika, ponajprije iz redova profesora, a onda i iz redova praktičara, dok se za izlazak plaćala pristojba od 9 ili 12 forinti²⁰⁶. Od državnih ispita prvi se, koncem četvrtog semestra, polagao pravno-povijesni ispit²⁰⁷ koji su trebali činiti rimsko pravo, crkveno pravo Katoličko i Grčko-istočne crkve i opća pravna povijest u savezu s hrvatskom poviješću. Za razliku od ostala dva taj se ispit jedini, zbog specifičnosti gradiva, morao polagati na onom sveučilištu na kojem je student bio upisan u vrijeme polaganja. Taj ispit je (od 1877) mogao biti ponovljen tek godinu dana nakon neuspješnog pokušaja, a do tada student nije imao pravo upisa u višu godinu. Do konca studija trebalo je još položiti i sudstveni ispit, koji je obuhvaćao građansko, trgovačko i mjenbeno pravo, građanski parbeni i izvanparbeni postupak te kazneno pravo i postupak i kojim se moglo pristupiti već koncem osmog semestra, dok se državno-znanstveni

Pragu i Beču, ali se već sljedećeg semestra stanje postupno počelo vraćati prema redovnom. V. podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 249-251 (tab. 4).

²⁰² V. podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 253-256 (Tab. 5).

²⁰³ Studenata prava bilo je iz Rijeke, Ugarske, Dalmacije, Austrijskog primorja (Istre i Trsta), Kranjske i Štajerske, Bosne i Hercegovine te mali broj iz ostalih austrijskih zemalja, kao i iz Srbije, Bugarske i ostalih zemalja. V. podatke u: Spomenica 1900, 147.

²⁰⁴ Usp. Spomenica 1900, op. cit., 149.

²⁰⁵ Državni ispiti bili su uređeni Zakonom o Sveučilištu 1874. i Vladinom Naredbom br. 2013 od 24. travnja 1876. koja je bila izmijenjena Naredbom br. 5631 od 22. lipnja 1877, a potom Zakonom o Sveučilištu 1894. i Vladinom Naredbom br. 8199 od 1. srpnja 1895. Strogi ispiti bili su uređeni Zakonom o Sveučilištu 1875. i Vladinom Naredbom od 18. ožujka 1875. V. navedene akte u: Akademski propisi za porabu sveučilišnih slušača u Zagrebu, Zagreb, 1876; Akademski propisi 1887, op. cit.; Akademski propisi 1898, op. cit.; Akademski propisi 1910, op. cit.

²⁰⁶ Za prvi i drugi pravno-povijesni ispit (po Zakonu o Sveučilištu 1894 - v. niže) te za državno-znanstveni ispit bilo je nadležno tročlano povjerenstvo, a pristojba je bila 9 forinti, dok je za stari pravno-povijesni ispit (po Zakonu o Sveučilištu 1874) te za pravosudni ispit bilo nadležno četveročlano povjerenstvo, a pristojba je bila 12 forinti. Usp. Spomenica 1900, op. cit., 175.

²⁰⁷ Student koji je ispit pao mogao se uvjetno upisati u peti semestar u kojem je slučaju morao položiti taj ispit do konca toga semestra. No, taj je režim bio izmijenjen već 1887. na način da je kandidat koji je ponavljao ispit u srpanjskom ili listopadskom roku mogao taj ispit opet ponoviti tek nakon godinu dana te u međuvremenu nije imao prava na upis. Usp. Spomenica 1900, op. cit., 38, 39.

ispit, koji je obuhvaćao statistiku Austro-Ugarske monarhije s osobitim obzirom na kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, političku ekonomiju i financijsku znanost, polagao nakon odslušanog cijelog studija. Drugi i treći državni ispit mogli su se ponavljati tek nakon tri mjeseca. Čini se da su selekcijski pravno-povijesni ispit i druge okolnosti bili razlogom da je četvrtu godinu upisivalo oko 2/3 broja studenata koji su započeli studij²⁰⁸, a studenti prava i inače su se znatno dulje zadržavali na studiju te je distribucija po starosti najizraženija na Pravnom fakultetu²⁰⁹. Ipak, uspješnost izlazaka na ispite bila je prilično velika, s tim da je bila zamjetno niža kod pravno-povijesnog ispita²¹⁰.

Opisani sustav donekle je izmijenjen novelom 1894. godine. Tada je pravno-povijesni ispit razdvojen na dva od kojih se prvi (povijest i institucije rimskog prava s rimskim građanskim parbenim postupkom, povijest slavenskih i germanskih prava i glavna načela hrvatsko-ugarskog privatnog prava) morao polagati koncem drugog ili do početka trećeg semestra, a drugi (pandekte rimskog prava i crkveno pravo Katoličke i Grko-istočne crkve) koncem četvrtog ili do početka petog semestra²¹¹. Ti ispiti trebali su trajati između pola sata i sat, a drugi i treći državni ispit sat vremena; potonji ispiti mogli su se ponoviti u razdoblju između tri mjeseca i godine dana. Svim ispitima po novom se režimu moglo pristupiti bez obzira na kojem su se sveučilištu slušala predavanja²¹². Obrazloženje ovog faktičnog pooštavanja ispitnog režima razlozima poticanja studenata na učenje i na veću disciplinu²¹³ zapravo prikriva bojazan od političkog djelovanja studenata u vrućim političkim zbivanjima tih godina što je bio stvarni glavni motiv izmjene²¹⁴. To ilustrira i supitne metode društvene kontrole za Khuenova režima. Zakonom o Sveučilištu 1894. bio je izmijenjen i državoznanstveni ispit, koji je pak bio prilagođen potrebama tako da je iz popisa predmeta ispuštena statistika, a dodani su opće i hrvatsko-ugarsko državno pravo s osobitim obzirom na austrijsko državno pravo te međunarodno pravo i upravno pravo²¹⁵. Osim toga Zakon o sveučilištu 1894. utvrdio je i da kandidati za upravne službe, odvjetništvo ili javno bilježništvo moraju položiti sudstveni i državoznanstveni ispit na zagrebačkom Sveučilištu jer je to bila potvrda poznavanja domaćeg prava²¹⁶.

²⁰⁸ Usp. Spomenica 1900, op. cit., 174-175. V. i podatke o pojedinim državnim ispitima u: Spomenica 1900, op. cit., 270.

²⁰⁹ V. podatke i komentar u: Spomenica 1900, op. cit., 161-163.

²¹⁰ Do 1901. bilo je 3806 pristupa na sve državne ispite, od čega 87% uspješnih izlazaka. Pri tome je kod pravno-povijesnih ispita postotak uspješnosti bio 83%, a u oba ostala državna ispita 91%. Usp. Spomenica 1900, op. cit., 174.

²¹¹ Usp. čl. 57. Zakona o Sveučilištu 1894, op. cit. U stavku 5. istog članka bilo je utvrđeno da za studente koji nisu ugarsko-hrvatski državljani Vlada uredbodavnim putem može te ispite urediti tako da im je omogućen prijelaz na njihova domaća sveučilišta što je vjerojatno bio usmjereno na što lakše omogućavanje studiranja u Zagrebu Hrvatima iz austrijske polovice. Vlada je doista u svojoj uredbi o polaganju državnih ispita utvrdila da osobe koje nisu hrvatsko-ugarski državljani umjesto dva pravno-povijesna ispita mogu to gradivo (uz izuzetak hrvatsko-ugarskog prava) polagati kao jedan pravno-povijesni ispit po prijašnjim propisima. Usp. Spomenica 1900, op. cit., 39.

²¹² Spomenica 1900, op. cit., 39.

²¹³ V. Spomenica 1900, op. cit., 173.

²¹⁴ S. Kent, op. cit., 253.

²¹⁵ N. Tintić, op. cit., 53.

²¹⁶ N. Tintić, op. cit., 53.

Oni studenti koji su imali stipendije ili su tražili oprost od naukovine uz redovni ispitni režim morali su još koncem svakog semestra polagati kolokvije iz dva glavna predmeta, čime su dokazivali svoj napredak u znanju. Od 1881. po jedan kolokvij iz glavnog predmeta iz pravne te iz državoslovne struke bili su obvezni polagati studenti III. i IV. godine, ali je praksa kolokvija kasnije bila napuštena²¹⁷.

Godine 1886. na Mudroslovnom i Pravo- i državoslovnom fakultetu Vladinom su uredbom uvedeni seminari uređeni prema bečkom uzoru za koje je prijedlog privremenog statuta izradio Proforski zbor²¹⁸. Seminari su bili jedna od bitnih sastavnica njemačkog modela sveučilišne izobrazbe. Njihova je temeljna zadaća bila priprema za znanstveno-istraživački rad i produblivanje temeljnih znanja predmeta, a ne toliko priprema za iskorištavanje znanja za praktične svrhe²¹⁹. Zadatak seminara bio je učvršćenje i proširenje znanja stečenog na predavanjima, upućivanje studenata u samostalni znanstveni rad te (po mogućnosti) priprava za praksu, a rad u njima odvijao se kroz predavanja i tumačenja (rasprave i slično) te kroz izradu pismenih radova. Seminari su bili razdijeljeni na odjele koji su se otvarali svakog semestra prema prilikama, a njima su na čelu bili redoviti ili izvanredni profesori. U seminar su se u načelu primali redoviti studenti koji bi iskazali da su s uspjehom slušali odnosna predavanja. Rad u seminaru računao se u minimum obveznih sati (a profesorima u collegia publica), seminarska svjedodžba zamjenjivala je kolokvij, a svake je godine Odjel za bogoštovlje i nastavu na prijedlog voditelja seminara i dekanata nagrađivao 10 najboljih seminarskih radova s Pravnog fakulteta²²⁰. Seminari su oživotvoreni 1886-87. godine, a odmah nakon njihova otvaranja prišlo se stvaranju Seminarske knjižnice kako bi se ublažio problem nedostatka knjiga. No, zbog problema oko knjižnice te oko prostorija seminarski je rad zamro već 1892. godine²²¹, a stvarno će oživjeti tek 1906. godine. Tada je izdana nova Vladina uredba i novi statut te povećana Vladina dotacija za nabavu knjiga²²². Ipak, već do 1900. bili su otvoreni seminari za rimsko pravo, pravno-povijesni seminar, vježbe iz crkvenog prava, seminar za opće austrijsko građansko pravo, vježbe iz političke ekonomije i financijske znanosti i

²¹⁷ N. Tintić, op. cit., 52.

²¹⁸ Privremeni statut o ustrojstvu seminara uveden Vladinom Naredbom od 14. lipnja 1886. br. 5820/I i 2394/I v. u: Akademički propisi 1887 (i 1898. i 1910), op. cit. Usp. i Spomenica 1900, op. cit., 40; V. Klaić, op. cit., 64; N. Tintić, op. cit., 46.

²¹⁹ J. T. Merz, op. cit., 214, bilj. 1.

²²⁰ Nagrada je bila 40 forinti, što je tek 10 forinti manje od naukovine koja se plaćala za dva semestra.

²²¹ Da su problemi u ovom početnom razdoblju doista bili znatni, može se ilustrirati arhivskim podacima koji se odnose na pravno-povijesni seminar (voditelj: Franjo Spevec) koji se, čini se, održao tek u ljetnom semestru 1886/87. kako bilježi Red predavanja za tu godinu. I nakon oživljavanja seminara 1906-07. pravno-povijesni seminar zbog specifičnosti svoje teme nije nailazio na odziv studenata (usp. V. Klaić, op. cit., 107). Valja upozoriti da se među arhivskom građu u ovdje korištenom arhivskom fondu HDA, SPFZ nalazi pravo bogatstvo seminarskih radnji iz različitih predmeta, a posebice iz kaznenog prava, građanskog postupka i filozofije prava koji izvrsno mogu poslužiti u rekonstrukciji odgovarajućih predmeta i znanstvenih disciplina iz tog razdoblja. Tome svakako mogu poslužiti i pismene ispitne radnje iz tih i drugih predmeta (povijest Habsburške carevine, opća pravna povijest, kanonsko pravo, politička ekonomija...) iz razdoblja Pravoslovne akademije u HDA, SPA.

²²² Tekst Vladine Naredbe br. II 78/I od 17. kolovoza 1906. v. u: Akademički propisi 1910, op. cit. Tom novom uredbom dopunjena je te pravnotemeljni poboljšana stara Vladina uredba iz 1886 (v. naprijed), no ključne institucije nisu bitnije izmijenjene. Možda valja izdvojiti da je nešto naglašenija funkcija seminara kao uvoda u znanstveni rad, da je posebno mjesto posvećeno ulozi seminarske knjižnice, da je precizirano odvijanje pravoslovnog i državoslovnog seminara u obliku predavanja i rasprava ili izrade pismenih radnji članova seminara ili u kombinaciji te da je za pravoslovni i državoslovni seminar nagrada za pismeni rad i ukupni rad na seminaru povišena na 80 forinti.

statistika. Uz to su se već i prije i nakon uvođenja seminara svake godine držale praktične vježbe iz kaznenog prava te mjenbenog prava²²³. Valja navesti i da je Fakultet osnovao i održao više stručnih zbirki iz praktične ekonomije, sudbene medicine te Kriminalistički muzej²²⁴.

Studenti koji bi završili četiri godine studija i položili sve ispite mogli su polagati i javne stroge ispite (rigoroze) s kojima se stjecala doktorska titula. Ti ispitni bili su znanstvenog karaktera i na njima se ispitivalo temeljno i složenije znanje iz propisanih disciplina. Režim strogih ispita uspostavljen je 1875. godine²²⁵ i neće biti izmijenjen ni 1894. Postojala su tri ispita jednakih naziva kao i teoretički ispiti. Prvi rigoroz obuhvaćao je rimsko pravo, oba crkvena prava te hrvatsko-ugarsko privatno pravo²²⁶. Drugi rigoroz obuhvaćao je opće privatno pravo (austrijsko), trgovačko i mjenbeno pravo, građanski postupak, kazneno pravo s kaznenim postupkom. Treći rigoroz obuhvaćao je opće državno pravo, hrvatsko-ugarsko državno pravo s osobitim obzirom na austrijsko javno pravo, međunarodno pravo, filozofiju prava, političku ekonomiju (narodnu ekonomiju i financijsku znanost) i upravoslovlje. Povjerenstvo za polaganje strogih ispita sastojalo se od dekana ili prodekana te četvorice (u pravilu) redovitih profesora. Za pristupanje pojedinom strogom ispitu plaćala se relativno skupa pristojba od 60 forinti. Svaki je ispit trebao trajati dva sata, bio je javan, a neuspješan ispit moglo se ponavljati po proteku tri mjeseca i zatim još samo jedanput nakon godine dana. Povjerenstva za rigoroz imenovala je Zemaljska vlada koja je i putem promjena u sastavu povjerenstava skrblila da otkloni nedostatke koji su se pojavljivali u praksi²²⁷. Redosljed strogih ispita nije bio utvrđen, ali su svi morali biti položeni na zagrebačkom Sveučilištu. Stoga i doktorat stečen na drugom sveučilištu nakon gubitka prava na polaganje rigoroz na zagrebačkom Sveučilištu nije mogao biti nostrificiran. Tim odredbama izbjegavalo se priznavanje ispita stečenih na vanjskim učilištima koji nisu bili ranga zagrebačkog, a iz sličnog će razloga 1882. Vlada donijeti uredbu o nostrifikaciji doktorata stečenih izvan Austro-Ugarske Monarhije čime će uspostaviti podlogu za onemogućavanje nostrifikacije doktorata stečenog "in absentia" ili doktorata samo iz državoslovnih znanosti²²⁸.

Strogi ispiti nisu bili obvezni, ali su im zbog zahtjeva buduće profesije daleko najviše pristupali pravnici pa je zaključno sa školskom godinom 1917-1918. strogom ispitu pristupilo ukupno 4257 pravnika, od čega čak 3661 ili 86% s uspjehom. U razdoblju 1874/75-1917/18. to

²²³ Usp. Spomenica 1900, op. cit., 40-42; V. Klaić, op. cit., 108.

²²⁴ Još 1897. na Pravnom fakultetu osnovana je Zbirka uzoraka iz praktične ekonomije, ali je ona s prestankom nastave iz toga predmeta 1909. prepuštena Šumarskom fakultetu. Postupno je stvarana Anatomska zbirka koja je 1907. spojena s Anatomsko-sudskom zbirkom čime je stvorena Zbirka za sudbenu medicinu. Nastojanjem E. Millera Vlada je 1911. dopustila da se osnuje Kriminalistički muzej koji je sakupljao razna corpora delicti. V. N. Tintić, op. cit., 48-49.

²²⁵ V. A. Milušić, O prvim doktoratima i promocijama prvih doktora na Sveučilištu u Zagrebu, Sveučilišni vjesnik 27/1981, br. 453-454, 273-284.

²²⁶ Mjesečnik, 1, 1875, 6, 221-222. Valja navesti da opća pravna povijest neće biti uvedena kao predmet strogih ispita unatoč upornom traženju nastavnika toga predmeta.

²²⁷ I. Kršnjavi je ubrzo nakon svog dolaska na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu za mjesto predsjednika Povjerenstva za rigoroz na Pravnom fakultetu banu predložio Franju Speveca, a "ispustio" dotadašnjeg predsjednika Napoleona Špuna-Strizića "jer je za njegova predsjednikovanja ispitna komisija svela razinu zahtjeva na nulu". Međutim, od ostalih predloženi članova Povjerenstva (M. Smrekar, S. Posilović, F. Vrbančić, M. Amruš) ban Khuen-Hedervary ispustio je posljednju dvojicu opozicijskih političara s obrazloženjem da ih ne trpi te pozivajući se na njihovu strukovnu nedoraslost. V. I. Kršnjavi, op. cit., 40-42.

²²⁸ Vladinu Naredbu o nostrifikaciji doktorata stečenog izvan Austro-Ugarske Monarhije br. 7624 od 16. kolovoza 1882. v. u: Akademički propisi 1887 (i 1894), op. cit. Usp. i V. Klaić, op. cit., 65; Spomenica 1900, op. cit., 13-14.

je činilo čak 91,2% svih izlazaka na stroge ispite na Sveučilištu odnosno 88,4% od svih uspješnih izlazaka na Sveučilištu do 1917/1918, a i svakogodišnji postoci tek će se iznimno kretati ispod 80%²²⁹. U razdoblju do 1917/1918. broj pristupa rigoroznima postupno se povećavao (smanjen je u ratnim godinama) te je od prva tri studenta koja su izašla na stroge ispite 1875/1876. (jedan s uspjehom) taj broj 1910/11. došao na najviših 295 (236 uspješno), a broj promoviranih doktora prava od prvog je promoviranog doktora 1877. godine²³⁰ narastao na najviših 86 godine 1910/1911. i 1911/1912. I prvi doktorat "sub auspiciis regis" koji je na zagrebačko Sveučilište uveden 1894. dobio je student prava i budući profesor građanskog prava I. Maurović²³¹. Pravni fakultet je tako na Sveučilištu davao daleko najveći broj najviših intelektualnih zvanja. Nosioci tih zvanja najvećim su dijelom ulazili u državne službe gdje su zauzimali najviše položaje te su činili političku i intelektualnu elitu hrvatskog društva. Njihov udio u oblikovanju modernog hrvatskog zakonodavstva kao i svakodnevne prakse ovisio je posredno - među inim - i o znanjima koja su stekli na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Na sličan način, ali neposredno, djelovali su i profesori Pravnog fakulteta.

Izbijanje rata 1914. odrazilo se na Pravnom fakultetu s tek ponešto smanjenim brojem nastavnika, ali sa znatno smanjenim brojem studenata, dok je konac rata pak obilježio njihov izvanredno nagli brojčani porast²³². No dakako, uz brojčano stanje i opće su prilike poremetile redovan tijek rada na cijelom Sveučilištu. Tako će se 1914. u sveučilišnu zgradu²³³ na Sveučilišnom trgu preko puta Kazališta - u čiji se prvi kat 1882. uselio Pravni fakultet - useliti vojska dok će se Pravni fakultet premjestiti u prostorije Prirodoslovnog muzeja u Demetrovoj ulici, godine 1918. opet se vraća u stare prostorije. No, unatoč izvanrednim okolnostima Sabor je 12. rujna 1918. već pod konac postojanja Austro-Ugarske, donio i treću novelu Sveučilišnog zakona. Njome je dopušten upis ženama na sva tri svjetovna fakulteta, dok je nastavni plan izmijenjen tako da su u njega uvršteni u međuvremenu već uvedeni predmeti.

Mada u ratnom razdoblju na Pravnom fakultetu nije bilo snažnijih studentskih istupa, ipak su politička zbivanja i procesi te njima izazvane polarizacije našli izvjestan odraz i na Fakultetu. Tako je 1916. temeljem vladina dopisa Proforski zbor oduzeo docenturu članu Jugoslavenskog odbora B. Vošnjaku, privatnom docentu na katedri za opće državno pravo i za hrvatsko-ugarsko državno pravo, ali je - u izmijenjenim političkim okolnostima - na sjednici Proforskog zbora 9. XI. 1918. to oduzimanje opozvano, a rješenjem državnog povjereništva za nastavu spomenuta docentura ponovo je uspostavljena²³⁴. Valja napomenuti da je, logikom neposredne državne kontrole Sveučilišta, u cijelom razdoblju od 1874. povremeno dolazilo do -

ipak, ne osobito čestih - slučajeva otvorene ili prikrivene represije prilikom "nepoželjnih" političkih istupanja ili opredjeljenja nastavnika²³⁵.

Udžbenička i znanstveno-stručna proizvodnja je u razdoblju 1874 - 1918. bila relativno skromna te je obilježava malen broj monografija. Knjige su se pisale teže i duže nego danas, a jednako tako i tiskale. Udžbenička literatura bila je prvenstveno u obliku litografiranih rukopisa (skripata) koje su predstavljale tekstove predavanja iz pojedinog predmeta i koje su umnažali studenti ili druga udruženja. Unaprijed napisane tekstove izlaganja koje su profesori na predavanjima najvjerojatnije čitali²³⁶ studenti bi dobili od samih profesora radi umnažanja ili bi pak sistematizirane bilješke studenata pregledao profesor tog predmeta. Skripta su bila od iznimne važnosti jer je dio ispitne literature bio na stranim jezicima, knjige su bile skupe, do njih se dolazilo relativno teško, a da dobar dio studenata nije pratio predavanja na kojima se ionako nije uvijek uspijevalo izložiti sve propisano gradivo. No, udžbenička literatura je cijelo vrijeme ostala velikim problemom jer ni skripta (ako su i postojala) nisu uvijek bila dostupna ni posve jeftina, zbog čega su se i pojavljivali različiti repetitoriji²³⁷. Ipak, prema kraju ovog razdoblja s poboljšanjem tehničkih mogućnosti raste i književna proizvodnja koja se vjerojatno koristila i u pripremi ispita. Tiskaju se i relativno opsežna djela iz različitih disciplina, a osobito pozitivnopravnih, koje pišu i profesori i stručnjaci iz prakse²³⁸. Glavna znanstvena proizvodnje bit će, međutim, u obliku članaka, od kojih su neki bili i monografske prirode, u *Radu JAZU* i u *Mjesečniku Pravničkog društva u Zagrebu*.

Stalna znanstvena aktivnost na području prava odvijat će se i unutar Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od samoga njenog osnivanja 1866. godine. Već do 1918. među članovima Akademije nalazit će se značajan broj profesora Pravnog fakulteta (E. Šuhaj, B. Lorkovič, P. Muhić, K. Vojnović, F. Vrbanić, J. Hanel, M. Maurović te J. Šilović) dok će neki to postati kasnije (L. Polić, E. Miller, J. Šilović, M. Kostrenčić). Akademija će postati alternativna jezgra znanstvenog rada u području prava, naročito u području hrvatske pravne povijesti iz koje će - uz sudjelovanje profesora s Pravnog fakulteta - upravo u ovom razdoblju biti pokrenuto više trajnih projekata nacionalnog značaja²³⁹.

²²⁹ Već su navedeni slučajevi B. Lorkoviča i B. Vošnjaka, Kluevovo postavljenje profesora te Kršnjavijevo/Kluevovo sastavljanje ispitnih povjerenstava za stroge ispite. Valja spomenuti i umirovljenje K. Vojnovića 1891. nakon njegovih istupa u Saboru te umirovljenje A. Bresztyenszkyevog 1894. nakon njegovih sukoba s Kluevom i istupa iz unionističke stranke. Na Bresztyenszkyevom mjesto je - po logici političke podobnosti - odmah namješten J. Šilović. O Bresztyenszkyevom smjenjivanju i Šilovićevom namještanju v. u: I. Kršnjavi, I, op. cit., 297-300.

²³⁰ Profesori su na predavanjima, po svoj prilici, uglavnom čitali već pripremljena izlaganja. To je moguće zaključiti kako po tome što veći dio litografiranih ili šapirografiranih skripata ima naziv "predavanja" ili o svom sadržaju govori kao o "predavanjima" te je pisan u narativnom obliku prilagođenom izlaganju i slušanju, a ne samostalnom čitanju (usp. npr. skripta F. Speveca, L. Polića, J. Pliverića u NSB i Biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu), tako i po opisu suvremenika koji govore o čitanju na predavanjima (usp. npr. Kršnjavi, op. cit., I, 159).

²³¹ To je otvaralo prostore i za izradu "paralegalnih" repetitorija. Tako je, primjerice, pristav Sveučilišne knjižnice S. Ortner tiskao Repetitorij iz pravne povijesti Germana i Slavena (Zagreb, 1898) na koji se oštro osvrnuo M. Maurović, profesor opće pravne povijesti. No, Ortner se - osim argumentima sumnjive strukovne vrijednosti - branio i time da Maurović već tri godine zaredom nije dospio predavati pravnu povijest Slavena, a da odgovarajuća skripta ne postoje. V. M. Maurović, Repetitorij iz pravne povijesti Germana i Slavena, Mjesečnik, 7/1898, 432-438, i S. Ortner, Odgovor na ocjenu repetitorija iz pravne povijesti Germana i Slavena, Mjesečnik, 8/1898, 496-501.

²³² V. npr. djela V. Kriškovića, B. Lorkovića, V. Mažuranića, N. Ogorelice, J. Pliverića, M. Smrekara, F. Speveca, J. Šilovića...

²³³ Posebice važnim držimo pokretanje i izlaženje edicije Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium, u čijem je koncipiranju i pokretanju uvelike sudjelovao J. Hanel koji je i uredio prve sveske, zatim ediciju Codex

²²⁹ V. statističke podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 274.

²³⁰ Prvi doktor prava na zagrebačkom Sveučilištu bio je Robert pl. Vernić Turanski kojeg je promovirao S. Spevec uz sudjelovanje dekana J. Hanela. Promocije su održane u velikoj dvorani JAZU jer Sveučilište nije imalo svoje dvorane. Utvrđivanje Reda promocije izazvalo je priličnu pažnju sveučilišnog Senata. V. A. Milušić, op. cit., 276-280. Red promocije v. u: Akademski propisi 1882, 1898, 1910, op. cit., te u A. Milušić, op. cit.

²³¹ Doktorat "sub auspiciis regis" dodjeljivao se jednom doktorantu u školskoj godini koji je morao imati isključivo izvrsne ocjene od gimnazije do koneca studija kao i "besprikorno čudoredno ponašanje" te uz suglasnost Vlade. Usp. Vladinu Naredbu br. 9828 od 18. kolovoza 1894. kojom se, temeljem kraljeva suglasja, uvodi i uređuje institucija "sub auspiciis regis" u: Akademski propisi 1898 (i 1910), op. cit. Usp. i Spomenica 1900, op. cit., 180; Spomenica 1925, op. cit., 276.

²³² Tako je broj studenata od 696 u ljetnom semestru 1913/14. pao na 481 u zimskom semestru 1914/1915. dok je u ljetnom semestru 1917/1918. narastao na 551 studenta nakon čega je u zimskom semestru 1918/1919. naglo skočio na 1191. V. podatke u: Spomenica 1925, op. cit., 256.

²³³ Radi se o zgradi u kojoj je i danas smješten Rektorat i Pravni fakulteta Sveučilišta.

²³⁴ N. Tintić, op. cit., 39.

Od iznimnog je značenja bilo pokretanje stručnog časopisa *Mjesečnik Pravičnog društva u Zagrebu* 1875. godine. Taj će časopis izlaziti sve do 1945. godine, a svojim će znanstvenim člancima i bilješkama iz prakse biti jedno od najvažnijih promotivnih mjesta pravne znanosti u Hrvatskoj. Među njegovim urednicima i suradnicima najviše je bilo profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu. Oni su bili i utemeljitelji i najaktivniji članovi *Pravičnog društva u Zagrebu* (1875), društva za "promicanje i razvoj prava u teoriji i praksi", među čijim je brojnim članstvom bilo pravnik iz gotovo svih hrvatskih krajeva. Profesori Pravnog fakulteta bili su redovni i daleko najčešći gosti javnih predavanja koje je to društvo organiziralo²⁴⁰.

Osnivanje i djelovanje potpunog i na modernim osnovama ustrojenog Pravnog fakulteta u Zagrebu u razdoblju 1874 - 1918. godine imalo je neospornu važnost za razvoj i uobličavanje modernih hrvatskih pravnih i državopravnih zasada. Fakultet je postao pravom i cjelovitom "jezgrom" u kojoj je bila okupljena kritična masa hrvatske pravne, političke i kulturne elite koja je na različite načine djelovala prema okolini s presudnim utjecajem u svome području.

Profesori Fakulteta kroz svoju su osnovnu, nastavnu i znanstvenu djelatnost, utjecali na oblikovanje bitnih odrednica pravne kulture u Hrvatskoj, a posredno i na oblikovanje tipa pravnog sustava. U postupku sustavnog prenošenja i prilagodbe znanstvenih i nastavnih osnova iz razvijenijih sredina - gotovo isključivo srednjoeuropskih - na Pravnom fakultetu u Zagrebu bile su profilirane sve tadašnje generacije hrvatskih pravnik, i to kako najšira tako i ona "odlučujuća" pravnička populacija. Na taj su način bile uobličavane "dubinske" i trajne odrednice moderne hrvatske pravne i političke kulture u razdoblju njena stvaranja, a Pravni se fakultet utkao u najvažnije odrednice hrvatske pravne povijesti.

U jednakom su smjeru profesori Pravnog fakulteta djelovali u svom radu izvan Fakulteta. Ponajprije se ta djelatnost ispoljavala kroz stručnu suradnju u izradi zakonskih rješenja uz kompetentno upućivanje na preuzimanje i kritičku prilagodbu stranih zakonodavnih rješenja u ključnim pravnim područjima, čime se posredno utjecalo na uključivanje Hrvatske u šire (srednjoeuropske) pravno-kulturne sklopove. Nadalje, profesori Pravnog fakulteta neposredno su djelovali kao nosioci najviših državnih časti i dužnosti (ban, odjelni predstojnici, najviše pravosudne dužnosti, zastupnici u Saboru) i počesto se nalazili među ključnim osobama hrvatske državne politike svoga doba. Profesori Pravnog fakulteta uvelike su bili aktivni u političkom životu i djelovanjem kroz političke stranke i kao zastupnici u Saboru pridonoseći na taj način dinamici hrvatskog političkog života kao i širini njegove palete.

Valja navesti i da su profesori Pravnog fakulteta djelovali i izvan svojeg matičnog područja pa je među njima bilo i onih koji su zapažene prinose imali u književnosti (L. Marković, V. Krišković) i u sportskom radu (Lj. Andrassy kao prvi predsjednik Hrvatskog sportskog saveza 1911). U cjelini, unatoč svim ograničenjima nepovoljne društvene i političke okoline pa i unatoč sputanostima vlastitim političkim stavovima, profesori Pravnog fakulteta u najvećem su broju slučajeva u konačnici djelovali pridonoseći izgradnji Hrvatske kao integralnom dijelu srednjoeuropskog pravno-kulturnog prostora i ujedno kao moderne europske zemlje.

Pravni fakultet je do 1918. djelovao kao jedna od ključnih ustanova koja je povezivala hrvatsko društvo i kulturu s europskim tokovima. S obzirom na važnost Pravnog fakulteta u

diplomaticis regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae u čemu je uvelike sudjelovao M. Kostrenčić te ediciju Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium.

²⁴⁰ Podatke o Pravičnom društvu u Zagrebu v. u: Spomen-knjiga na proslavu dvadesetpetogodišnjice obstanka Pravičkoga društva u Zagrebu dana 3. ožujka 1900, Zagreb, 1900.

tom razdoblju i obzirom na značenje pravnog segmenta u društvenoj strukturi Pravni fakultet bio je među ključnim činiocima - dakako, u ovisnosti o složenom međudjelovanju unutar šireg društvenog okruženja - koji je sporo i postupno, tiho i nezanijetno, ali temeljno i snažno određivao poveznice hrvatskog društva s europskim tokovima te utjecao na uobličavanje pravno-kulturnog, političkog i općeg kulturnog predloška u Hrvatskoj.